МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

магістра

на тему: **«ОРГАНІЗАЦІЯ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ У ТЕРИТОРІАЛЬНІЙ ГРОМАДІ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ»**

Виконала: студентка 2 курсу, групи 8.2313-сп-дн
спеціальність 231 Соціальна робота
освітня програма Соціальна педагогіка
Підпала Оксана Анатоліївна

Керівник: професор кафедри педагогіки та психології освітньої діяльності, д. пед. н._____О. В. Пономаренко

Рецензент:
_____
_____

Запоріжжя

2024

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології
Кафедра соціальної педагогіки та спеціальної освіти
Рівень вищої освіти магістерський
Спеціальність 231 «Соціальна робота»
Освітньо-професійна програма «Соціальна педагогіка»

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри _____
«____»_____2024 р.

ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТУ

Підпалой Оксани Анатоліївни

1. **Тема роботи**: «Організація соціально-педагогічної роботи з дітьми внутрішньо переміщених осіб у громадах під час воєнного стану»
керівник роботи Пономаренко О.В. д.пед.н., професор
затверджені наказом ЗНУ від «20» 02 2024 року № 315-с
2. **Строк подання студентом роботи** _____
3. **Вихідні дані до роботи:** аналіз соціально-педагогічної та психологічної літератури.
4. **Зміст розрахунково-пояснювальної записки:** проаналізувати літературу з теорії та практики соціально-педагогічної роботи з дітьми внутрішньо переміщених осіб; виявити проблеми соціалізації та потреби дітей внутрішньо переміщених осіб; обґрунтувати технологічний підхід в роботі з дітьми внутрішньо переміщених осіб; дослідити інструменти соціально-педагогічної роботи з дітьми внутрішньо переміщених осіб у громаді; надати методичні рекомендації соціальним педагогам у розробці стратегій соціально-педагогічної роботи з дітьми внутрішньо переміщених осіб в закладі освіти громади під час воєнного стану.
5. **Перелік графічного матеріалу:** -

6. **Консультанти розділів роботи**

Розділ	Прізвище, ініціали консультанта	Підпис, дата	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Вступ	Пономаренко О.В.		
Розділ 1	Пономаренко О.В.		
Розділ 2	Пономаренко О.В.		
Висновки	Пономаренко О.В.		

7. **Дата видачі завдання: _____**

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ п/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	січень-березень 2024 р.	Виконано
2	Робота над вступом	березень 2024 р.	Виконано
3	Робота над першим розділом	квітень-травень 2024 р.	Виконано
4	Робота над другим розділом	червень- липень 2024	Виконано
5	Написання висновків	вересень 2024 р.	Виконано
6	Передзахист	жовтень 2024 р.	Виконано
7	Нормоконтроль	листопад 2024 р.	Виконано

Студент _____ Підпала О.А.

Керівник роботи _____ Пономаренко О.В.

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота: 67 сторінок, 63 джерел.

Об’єкт дослідження: організація та процес соціально-педагогічної роботи з дітьми внутрішньо переміщених осіб у громадах під час воєнного стану.

Предмет дослідження: особливості соціально-педагогічної роботи з дітьми внутрішньо переміщених осіб у громадах під час воєнного стану.

Мета дослідження: комплексно вивчити та обґрунтувати особливості соціально-педагогічної роботи, яка спрямована на покращення соціальної адаптації та інтеграції дітей внутрішньо переміщених осіб у громади під час воєнного стану.

Методи дослідження: теоретичний аналіз соціологічної, соціально-педагогічної та психологічної літератури з проблеми, аналіз документації; огляд соціологічних опитувань; систематизація матеріалу (узагальнення досвіду соціально-педагогічної діяльності), кейс-стаді, спостереження, аналіз документів.

Теоретичне значення роботи полягає у виявленні та обґрунтуванні взаємозв’язку соціально-педагогічної роботи, підтримки, адаптації та інтеграції дітей внутрішньо переміщених осіб у громадах під час воєнного стану; уточненні системи підтримки та запропонуванні інструментів для соціальних педагогів у роботі з цими дітьми.

Практичне значення роботи полягає у наданні методичних рекомендацій соціальним педагогам щодо розробки стратегій соціально-педагогічної роботи з дітьми внутрішньо переміщених осіб у громадах під час воєнного стану.

Галузь використання: результати дослідження можуть бути доцільними для використання у центрах соціальних служб, освітніх закладах, громадських організаціях, центрах молоді територіальних громад.

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА РОБОТА, ПІДТРИМКА, ДІТИ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ, ГРОМАДА, ВОЄННИЙ СТАН.

SUMMARY

Pidpala O.A Organisation of Social and Pedagogical Work with Children of Internally Displaced Persons in Communities During Martial Law.

Master's qualification thesis: 67 pages, 63 sources.

The object of the study: organisation and process of social and pedagogical work with children of internally displaced persons in communities during martial law..

The subject of the study: peculiarities of social and pedagogical work with children of internally displaced persons in communities during martial law.

The purpose of the study: to comprehensively study and substantiate the peculiarities of social and pedagogical work aimed at improving the social adaptation and integration of children of internally displaced persons into communities during martial law.

Research methods: theoretical analysis of sociological, socio-pedagogical and psychological literature on the problem, analysis of documentation; review of sociological surveys; systematisation of material (generalisation of experience of socio-pedagogical activity), case studies, observations, analysis of documents.

The theoretical significance of the work lies in identifying and substantiating the interconnection between social and pedagogical work, support, adaptation, and integration of internally displaced children in communities during martial law; refining the support system and proposing tools for social educators in their work with these children.

The practical significance of the work consists in providing methodical recommendations for parents of IDPs in overcoming traumatic stress in children.

Scope of application: the results of the study may be appropriate for use in social service centres, educational institutions, NGOs, youth centres of territorial communities.

SOCIAL AND PEDAGOGICAL WORK, SUPPORT, CHILDREN OF INTERNALLY DISPLACED PERSONS, COMMUNITY, MARTIAL LAW.

ЗМІСТ

Вступ…… 7
Розділ 1. Загальні основи соціально-педагогічної роботи з дітьми внутрішньо переміщених осіб у громаді……. 11
1.1. Визначення базових понять дослідження……. 11
1.2. Соціальная адаптація дітей внутрішньо перемішених осіб як актуальне завдання соціально-педагічної роботи в громаді…….. 14
1.3. Нормативно-правові засади соціально-педагогічної роботи з дітьми ВПО у теріторіальній громаді…… 24
Розділ 2. Методичні засади соціально-педагогічної роботи з дітьми ВПО в освітньому закладі територіальної громади……. 34
2.1. Технологічний підхід у соціально-педагогічній роботі з дітьми ВПО в освітньому закладі громаді в умовах воєнного стану……. 34
2.2. Інструменти соціально-педагогічній роботи з внутрішньо переміщеними дітьми в громаді…… 43
2.3. Стратегії соціально-педагогічної роботи з дітьми внутрішньо перемішених осіб у громаді…….. 52
Висновки…….. 57
Список використаних джерел…… 61

ВСТУП

Актуальність дослідження. В умовах війни актуальною є проблема соціалізації та інтеграції дітей внутрішньо переміщених осіб у громадах [39]. Уперше проблема внутрішньо переміщених осіб постала перед Україною після російської анексії Криму та розгортання конфлікту на частині території Донбасу, звідки змушені були переселитися приблизно 1,5 млн осіб [9]. Нова, значно потужніша хвиля вимушених переселень, спричинена повномасштабним вторгненням РФ. Оскільки воєнні дії тривають а частина територій деокупована, чисельність та склад ВПО постійно змінюються. Станом на середину червня 2023 р. зареєстровано 4 871 807 внутрішніх переселенців, з яких 60 % – жінки, 40 % – чоловіки. Кожний п’ятий серед зареєстрованих ВПО (21,6 %) – дитина віком до 17 років. Однак, за оцінками посадовців, реальна чисельність ВПО більша, оскільки близько 2 млн громадян, хоча і зазнали вимушених переселень, проте з різних причин як ВПО не зареєструвалися [9]. У Запорізькій області зареєстровано близько 230 тисяч переселенців, серед яких 45 тисяч дітей та 52 тисячі пенсіонерів [34]. Тому соціально-педагогічна робота, комплексна соціально-педагогічна допомога, соціально-педагогічна підтримка, соціально-педагогічний супровід дітей ВПО у територіальній громаді в умовах війни є надзвичайно важливим.

Питанням соціально-педагогічної роботи в громаді як складовій діяльності соціального педагога присвячені окремі праці українських вчених Т. Алєксєєнко, О. Безпалько, І. Звєрєвої, Н.Заверико, А. Капської. Проблеми соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами, технології соціально-педагогічного супроводу дітей із сімей вимушених переселенців в умовах формальної і неформальної освіти розглядали Т. Алєксєєнко, Д. Бибик, Л. Гончар, Т. Куниця, І. Григоренко, Н. Савельєва. Отже, одним з ключових аспектів вирішення цієї проблеми є необхідність організації підтримки та соціального супроводу дітей ВПО у територіальних громадах.

Питання ефективних інструментів комунікації педагогічних працівників з дітьми, які пережили стрес та зазнали травмувального досвіду розглядали С. Омельяненко, С. Силкіна. Питання соціальної алаптації, дезадаптації, основні напрямки та форми соціально-педагогічної підтримки учасників освітнього процсу в умовах воєнного стану розглянуто В. Дереш, Ю. Жданович.

Зазначені напрями досліджень свідчать про те, що науковці вивчають різні аспекти проблеми соціально-педагогічної роботи в умовах воєнного стану. Дослідження включають технології соціально-педагогічного супроводу дітей із сімей вимушених переселенців на прикладі групових та індивідуальних форм роботи з дітьми, різні підходи й моделі соціальної підтримки переселенців у вітчизняному й зарубіжному досвіді, а також питання психологічного супроводу осіб, які пережили травму, стали свідками воєнних дій.

Таким чином, актуальність проблеми соціально-педагогічної підтримки та супроводу дітей та молоді в умовах війни в українському науковому-освітньому просторі висвітлено у значної кількості теоретичних досліджень і практичних матеріалів з цієї теми, що свідчить про серйозний інтерес до проблеми.

Однак публікацій, у яких робились би спроби комплексного вивчення соціально-педагогічної роботи в умовах освітнього закладу територіальної громади з дітьми внутрішньо переміщених осіб під час воєнного стану недостатньо з проблеми соціальної адаптації та інтеграції - недостатньо.

Соціальна значущість, актуальність необхідності ефективної соцально-педагогічної підтримки дітей внутрішньо переміщених осіб зумовили вибір теми дослідження: «Організація соціально-педагогічної роботи з дітьми внутрішньо переміщених осіб у громадах під час воєнного стану».

Об’єкт дослідження: організація та процес соціально-педагогічної роботи з дітьми внутрішньо переміщених осіб у громадах під час воєнного стану.

Предмет дослідження: особливості соціально-педагогічної роботи з дітьми внутрішньо переміщених осіб у закладі освіти територіальної громадих під час воєнного стану.

Мета дослідження: комплексно вивчити та обґрунтувати особливості

соціально-педагогічної роботи, яка спрямована на покращення соціальної адаптації та інтеграції дітей внутрішньо переміщених осіб у громади під час воєнного стану.

Гіпотеза дослідження: соціально-педагогічна роботи з дітьми внутрішньо переміщених осіб, яка побудована на результатах наукових досліджень та практичному досвіді впровадження сприяє поліпшенню їх соціальної адаптації, інтеграції у громади.

Виходячи з теми, мети, об’єкту, предмету та гіпотези, обґрунтована необхідність у вирішенні наступних завдань дослідження:

1. Проаналізувати літературу з теорії та практики соціально-педагогічної роботи з дітьми внутрішньо переміщених осіб .
2. Виявити проблеми соціалізації та потреби дітей внутрішньо переміщених осіб .
3. Обґрунтувати технологічний підхід в роботі з дітьми внутрішньо переміщених осіб.
4. Дослідити інструменти соціально-педагогічної роботи з дітьми внутрішньо переміщених осіб у громаді.
5. Надати методичні рекомендації соціальним педагогам у розробці стратегій соціально-педагогічної роботи з дітьми внутрішньо переміщених осіб в закладі освіти громади під час воєнного стану.

Для реалізації цілі та завдань дослідження використані наступні методи: теоретичний аналіз соціологічної, соціально-педагогічної та психологічної літератури з проблеми; аналіз документації; огляд соціологічних опитувань; систематизація матеріалу (узагальнення досвіду соціально-педагогічної діяльності), кейс-стаді, спостереження, аналіз документів.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» , Закон України «Про освіту»; теорія соціалізації; теорія соціальної адаптації, теорія потреб особистості; теорія діалогу; теорія стрессу; теорія і практика соціально-педагогічної роботи в громаді. Проведене дослідження базувалося на наукових

положеннях системного, діяльнісного та особистісно зорієнтованого методологічних підходів.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що:

- вперше виявлено та обґрунтовано взаємозв'язок соціально-педагогічної роботи, соціально-педагогічної підтримки, соціальної адаптації та інтеграції дітей внутрішньо переміщених осіб у громадах під час воєнного стану;

- уточнено технологію соціально-педагогічної підтримки дітей внутрішньо переміщених осіб у громадах під час воєнного стану;

- *з*апропоновано інструменти в роботі соціального педагога з дітьми внутрішньо переміщених осіб у громаді під час воєнного стану.

Практичне значення роботи полягає у наданні методичних рекомендацій соціальним педагогам у розробці стратегій соціально-педагогічної роботи з дітьми ВПО у громадах під час воєнного стану.

Структура та обсяг роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (63 найменування). Загальний обсяг кваліфікаційної роботи становить 67 сторінок, з яких основного тексту 53 сторінки.

РОЗДІЛ 1
ЗАГАЛЬНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ У ГРОМАДІ

1.1. Визначення базових понять дослідження

Від початку збройної агресії російської федерації в Україні було введено воєнний стан, який неодноразово продовжувався указами Президента України і діє сьогодні, адже широкомасштабне вторгнення триває [50]. Незважаючи на складні життєві обставини, у яких перебувають діти, молодь, у соціально-виховних, освітніх закладах територіальних громад здійснюється соціально-педагогічна робота, яка спрямована на соціалізацію дітей внутрішньо перемищених осіб.

Українські науковці звертають увагу на те, що поняття «соціально-педагогічна робота» використовується поруч з поняттям «соціально-педагогічна діяльність». Термін «соціально-педагогічна діяльність» визначається як більш загальний у порівнянні із «соціально-педагогічною роботою», та абстрактним [20; 22; 51]. Теоретико-методологічною основою нашого дослідження є наукові роботи О. Безпалько [3; 7], яка визначила теоретичні та практичні особливості соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в територіальній громаді. О.Безпалько доводить, що соціально-педагогічна робота - це різновид соціально-педагогічної діяльності, що здійснюється в певній соціальній інституції та яка спрямована на точно визначений об’єкт впливу [3].

Дослідниця констатує, що соціально-педагогічна робота з дітьми молоддю в територіальній громаді – це особливий різновид соціальної діяльності [3]. Саме поняття соціальної діяльності відображає природу людської діяльності у суспільстві загалом, підкреслюючи, що її джерела, фактори та результати визначаються інтересами суспільства.

В іншому контексті соціальна діяльність ідентифікується з активною

участю людей у соціальній сфері, де формується та розвивається соціальна структура, соціальні інститути та соціальне становище окремих осіб. Часто її розглядають як комплекс соціально значущих дій, які здійснюються суб'єктом (групою, особистістю) у різних сферах і на різних рівнях організації суспільства, і які спрямовані на досягнення певних соціальних цілей та інтересів, використовуючи для цього різноманітні засоби – економічні, політичні, соціальні та ідеологічні.

Головною метою соціальної діяльності є оптимізація способів втілення суб'єктної ролі людей у всіх аспектах суспільного життя, зокрема в процесі спільного задоволення потреб у забезпеченні життя та особистісного існування [3]. Отже, О. Безпалько констатує, шо можна розглядати соціальну діяльність, як одиничну акцію чи подію, через яку соціальна діяльність здійснюється, певні соціальні інститути (культури, освіти, господарства), сама людина (або сукупність людей, груп, спільноти), що потрапляє в поле зору і комунікації соціальних працівників, або осіб що займаються соціальної активністю, сам суб'єкт соціальної діяльності. Тут йдеться про самих організаторів такої діяльності, в нашому випадку це – соціальний педагог, молодіжний працівник, органи місцевого самоврядування, заклади освіти.

А. Капська стверджує, що соціально-педагогічна діяльність полягає у наданні допомоги людині, сім'ї, групі осіб, котрі попадають у складну ситуацію, шляхом матеріально-фінансової, морально-правової, психолого-педагогічної *підтримки*. Виходячи з цього, науковиця визначає мету соціально-педагогічної діяльності, яка полягає у сприянні людям успішно вирішувати їхні проблеми. Засоби досягнення цієї цілі – вивільнення і розвиток *ресурсів* людини, її соціального оточення, здійснення необхідних соціальних змін [19].

У дослідженнях українських науковців підкреслюється, що соціально-педагогічна робота є складовою частиною педагогічної діяльності [20]. Вона націлена на вирішення завдань допомоги через соціальне навчання, соціальне виховання та соціальний розвиток, застосовуючи весь спектр педагогічних засобів, форм і методів для досягнення визначених цілей. Таким чином,

соціально-педагогічна діяльність є соціальною за своєю природою, а педагогічною за технологічним та методичним забезпеченням [20].

Ми цілком погоджуємося з автором [3], що в науковій лексиці доцільно акцентувати увагу на соціально-педагогічній діяльності спеціаліста, школи, соціальної служби та інших установ. Однак важливо враховувати контекст діяльності. Тому, коли йдеться про специфіку цієї діяльності, корисно вживати терміни, що відображають роботу з різними категоріями дітей та молоді чи окремими соціальними групами. Водночас, в залежності від місця проведення цієї роботи, доцільно говорити про соціально-педагогічну роботу в навчальному закладі, реабілітаційному центрі, громаді тощо. Коли фахівець взаємодіє з конкретною особистістю чи соціальною групою на рівні суб'єкт-суб'єктної взаємодії, також доречно використовувати термін соціально-педагогічна робота [3].

Згідно з останніми дослідженнями, соціально-педагогічну роботу в громадах, що займаються дітьми осіб, які були вимушено переміщені, слід розглядати як важливу частину місцевої підтримки. Вона включає використання відповідних форм та методів, які допомагають цим дітям адаптуватися та відновити нормальне життя [54].

З урахуванням наукових досліджень [2; 3; 28; 39; 54; 56] можна зробити висновок, що територіальна громада виконує важливу роль у соціалізації дітей, особливо у випадках вимушеного переміщення в умовах воєнного стану. Територіальна громада є соціальним середовищем, яке впливає на процес соціального становлення та розвитку дітей і підлітків. Основні функції територіальної громади в цьому контексті включають:

- ціннісно-орієнтована функція: громада допомагає дітям приймати суспільні цінності, формуючи їхню особистісну систему цінностей;

- культурологічна функція: вона забезпечує розвиток особистісної культури через засвоєння соціокультурних традицій громади;

- нормативно-правова функція: громада підтримує соціальні норми, які визначаються і схвалюються членами громади, що допомагає дітям

усвідомлювати соціальні правила;

- функція соціального контролю, що включає систему групових реакцій на поведінку дітей, такі як санкції (покарання або заохочення), які відповідають соціальним цінностям громади;

- інтегративна функція: громада сприяє об'єднанню людей шляхом навчання моделей поведінки, які включають повагу до прав інших і спільну діяльність для суспільного блага.

Таким чином, територіальна громада є важливим чинником у соціалізації дітей і підлітків, особливо для тих, хто опинився в складних умовах, таких як вимушене переміщення через війну.

В контексті дослідження ми розглядаємо соціально-педагогічну діяльність як форму професійної діяльності, яка спрямована на надання підтримки дітям та молоді, які перебувають у територіальній громаді під час війни. Ця діяльність включає в себе допомогу в процесі соціальної адаптації та створення умов для інтеграції у життєдіяльність громади. Соціальні педагоги здійснюють цю роботу як в освітніх закладах, так і в інших соціально-виховних установах, де знаходяться діти та молодь, які мусили евакуюватися через військові дії, спираючись на відповідні технології та ресурси.

1.2. Соціальная адаптація дітей внутрішньо перемішених осіб як актуальне завдання соціально-педагічної роботи в громаді

В умовах воєнного стану соціалізація особистості не припиняється, а її першою фазою, пристосуванням до нових умов, є соціальна адаптація. І лише після успішної адаптації формується внутрішня структура психіки людини – відбувається процес інтеріоризації [15].

В умовах війни соціалізація особистості має свої особливості. Саме в дітей виникають значні труднощі соціального і психоемоційного характеру, пов'язаних зі зміною середовища проживання та звичного кола спілкування, тим

паче, якщо така міграція спричинена війною. Особливо страждають діти віком від 3 до 15 років, оскільки діти до трьох років легко розлучаються з попереднім місцем проживання, а людина старше п’ятнадцяти років здатна сприйняти переїзд на нове місце більш раціонально, ніж у молодшому віці. Саме тому в ситуації різкої зміни комфортного середовища проживання дитині віком від 3 до 15 років легко можна завдати психічної травми, яка призводить до різних розладів емоційно-вольової сфери, що може спричинити суттєві психологічні зміни у її поведінці [39].

Для дітей вимушених переселенців психологічні проблеми проявляються в порушенні психоемоційного стану здоров’я (погіршення комунікативного спілкування з оточуючими; появі дратівливості, агресивності, тривожності, відсутності довіри до інших; відчутті самотності, ізольованості та власної неповноцінності; ускладненні процесу соціалізації та якості виховання (порушення шкільної дисципліни, поява проблем у навчанні), що призводить до ускладнення формування особистості.

У дитячому і юнацькому віці діють всі основні механізми соціалізації: прийняття та засвоєння нових соціальних ролей; соціально-рольова ідентифікація; наслідування як відтворення поведінки і діяльності, досвіду людей; інтеріоризація оцінних ставлень батьків, педагогів та ровесників; орієнтація на соціальні очікування старших та однолітків; порівняння себе з іншими людьми; навіюваність і конформізм тощо [39].

Проблеми соціалізації дітей і молоді в умовах війни:

1) різні джерела соціалізації, які спрямовані на формування діаметрально протилежних цінностей у дітей та молоді [60, с. 2]: патріотичне та громадське виховання у школах; ворожа антиукраїнська пропаганда, висвітлення агресії та насильства в українських ЗМІ; песимістичні настрої, роздратування та негармонійні стосунки в сім’ї тощо;

2) викривлення системи поглядів на життя, формування серед дітей і молоді окупованих територій уявлення про «героїзацію війни», актуалізація радянської цінності «діти-герої», закріплення негативного ставлення до

«ворогів» – захисників територіальної цілісності і незалежності України; особливо ускладненою буде реінтеграція в українську систему цінностей тих дітей, які втратили своїх батьків-колаборантів [60, с. 2];

3) «Інформаційний фон гібридної війни близький до панічного, а тому постійно гіперболізує загрози безпеці…; стан перманентної загрози призводить до того, що людська психіка постійно перебуває у пороговому стані» [60, с. 2].

Через зазначені проблеми у дітей переважать процеси збудження над процесами гальмування, що проявляється в гіперактивності, неконтрольованості своїх дій і поведінки.

У дітей формується фрагментований у часі світогляд: щасливе безтурботне «вчора» до війни – трагічне загрозливе «сьогодні» в умовах війни – невизначене тривожне «завтра» після війни. Руйнується раніше сформована система міжособистісних стосунків. Взаємини, які до війни були дружніми і навіть родинними, часто стають ворожими [60, с. 3].

Частина дітей-переселенців вимушена проживати за межами звичного середовища, часто у розбитих сім’ях, коли хтось із членів родини з різних причин залишився на окупованій території. Це ускладнює адаптацію до нових умов життя, дітям і молоді важко інтегруватися з новим соціальним оточенням (поширення «мови ворожнечі», залякування, цькування місцевими дітей, які пережили жах війни). Деформується сформована раніше модель моральної поведінки. Як свідчать дослідження, на окупованих територіях «патріотичне виховання» дітей здійснюється в дусі ненависті до України, розширюється моральна межа дозволеного, виправдовується агресія щодо «чужих», прищеплюється звичка до насильства [60, с. 3]. Війна «дискредитує норми моралі мирного життя, норми права, компроміс та діалог як засіб досягнення цілей» [60, с. 3]. Виникає реальна загроза втрати дітьми позитивних життєвих орієнтирів, власного ідеалу, що породжує стрес і фрустрацію, спричинює девіантні форми поведінки. Проблеми більшості дітей внутрішньо перемищених осіб переважно сконцентровані в адаптації до нових навчальних колективів, а їхнє вирішення має полягати у створенні сприятливого соціально-психологічного клімату у

закладах освіти. Шкільна адаптація тісно пов’язана із соціальною адаптацією, яка зумовлена змінами соціальної реальності та життєвими обставинами і потребує особливої мобілізації та оптимізації зусиль здобувача освіти у відповідь на ці зміни

Адаптація в широкому розумінні є процесом пристосування та станом готовності об’єкта до нових умов. Соціальна адаптація тісно пов’язана з процесом соціалізації, який включає інтеріоризацію норм і цінностей нового соціального середовища, а також засвоєння способів предметної діяльності та форм соціальної взаємодії.

Соціальна адаптація визначається як процес і результат пристосування особи або соціальної групи до нового соціального середовища. Це багаторівневий процес, що включає психологічну адаптацію (на рівні індивідуальної взаємодії), культурну адаптацію (на рівні засвоєння культурних норм і цінностей) і соціальну адаптацію (на рівні взаємодії з соціальними інститутами) [60].

Особливо важлива соціальна адаптація для дітей ВПО, оскільки вона передбачає зближення ціннісних орієнтацій індивіда та групи, засвоєння норм, традицій і звичаїв нового культурного середовища, а також визначення власної ролі в ньому.

Адаптація включає узгодження самооцінки і прагнень людини з її можливостями та вимогами нового соціального середовища. Для оптимальної соціалізації в нових умовах життєдіяльності важливо не лише приймати панівні у суспільстві норми, але й мати можливість впливати на події та змінювати їх у бажаному напрямку [60].

Отже, соціальна адаптація є важливою складовою цілісного процесу адаптації, що не може існувати ізольовано. Дослідження закономірностей адаптації показують, що люди можуть по-різному реагувати на нові умови. Наприклад, психологи виділяють різні типи адаптаційного реагування: «спринтер» – людина, здатна витримувати короткочасні і сильні подразники, але не витримує тривалих слабких навантажень; «стаєр» – особа, стійка до тривалого

впливу слабких подразників, але не витримує сильних нетривалих впливів; «проміжний» тип, що поєднує характеристики попередніх типів, але з неповною відповідністю. Умови воєнного стану висувають нові вимоги до соціальної адаптації учасників освітнього процесу, що підкреслює важливість підтримки і розвитку їхньої здатності до ефективного соціального пристосування. Учасники освітнього процесу, зокрема діти і молодь, стикаються із значними змінами в своєму житті та соціальному оточенні. Для них особливо критично важливо адекватно сприймати нові реалії, ефективно налагоджувати комунікацію та адаптуватися до змінених соціальних ролей. Соціальна адаптація в цьому контексті визначається як процес і результат пристосування індивіда або групи до нового соціального середовища, що включає як психологічну адаптацію (індивідуальна взаємодія), так і культурну адаптацію (засвоєння культурних норм і цінностей). Особливо важлива соціальна адаптація для дітей, які стали внутрішньо переміщеними особами (ВПО). Для них цей процес передбачає не лише зближення з новим соціокультурним середовищем, але й інтеграцію у нові соціальні структури, засвоєння нових норм і традицій, а також визначення власної ролі в новій спільноті. Невдача в адаптації може призвести до соціальної ізоляції і затримки у розвитку соціальних навичок, що підкреслює необхідність системної підтримки у процесі соціалізації. Таким чином, проблеми соціалізації в умовах війни є багатогранними і потребують комплексного підходу, щоб забезпечити ефективну адаптацію і інтеграцію індивідів у нові соціальні умови.

Було проведено опитування представників ромських громад, яким через вторгнення РФ довелось стати переселенцями, фактично згадували ті ж самі проблеми, з якими стикаються і місцеві мешканці. Серед проблем, які у ромів-ВПО є більш сильно проявленими, є наступні:

1. Житло. Згадано, передусім, необхідність мати додаткову велику статтю витрат – орендну плату. Водночас ті роми, які раніше мали приватні будинки, мали можливість годувати свої сім’ї за рахунок городів. Через вимушений виїзд вони такої можливості позбавлені.

2. Робота. ВПО, які мали роботу на попередньому місці проживання,

стикаються із труднощами пошуку на новому місці, маючи всі проблеми, пов’язані з дискримінацією ромів. Але до цього додається ще й дискримінація ВПО.

Робота прямо пов’язана з можливостями для розвитку та освітою. Брак кваліфікації є перешкодою для пошуку роботи навіть більшою, аніж етнічна дискримінація.

Експерти акцентують на різних аспектах проблемі освіти:

1) Неграмотність. Комплексна і дуже поширена проблема. Основні її прояви полягають у тому, що діти або рано припиняють навчання (наприклад, через необхідність доглядати молодших братів та сестер, працювати, брати шлюб), або ж батьки взагалі не віддають їх до шкіл (наприклад, через бідність). Проблему також погіршили часи пандемії коронавірусної хвороби та війна («Два роки пандемії. Тепер третій рік війни. Важко сказати про відвідуваність»).

2) Традиції ромів. Нерідко роми виявляють бажання слідувати традиціям, відповідно до яких у родині ніхто не навчався у школі. Або ж недоцільним вважають давати освіту дівчатам («навіть коли медіатори кажуть «треба вчитись», то батьки кажуть «хлопцям ще може, а дівчатам – не треба»). Згадано про те, що нерідко дівчата, якщо і вчаться, то не завжди закінчують навіть 9 класів через те, що їх віддають заміж і вони народжують дітей.

3) Брак доступу до освіти дорослих та дітей. Інший бік проблеми – відсутність повноцінної можливості для ромів віддати своїх дітей до шкіл. Передусім – через дискримінацію та упереджене ставлення до них у суспільстві («коли просять роми «візьміть дітей наших у економічний/юридичний спецклас, їм відмовляють і не записують, мовляв «ви всеодно 3-4 класи повчитесь – і кинете навчання»). Окрім специфічних проблем дискримінації, роми, як і інші громадяни України, стикаються із неможливістю обрання навчального закладу для своїх дітей, переповненістю навчальних закладів («Ромка прийшла, їй кажуть «вже парт нема – все, ведіть в школу дитину». А вона каже «я сама парту куплю дитині, але хочу, щоб вона в гімназії вчилась»).

4) Несприйняття ромських дітей у школі з боку інших учнів («До класу

третього ідеально все, вони дружать, грають. А потім вже починаються інші відносини, конфлікти. Може з традиціями пов’зяано й культурою»). Цифровий розрив «між ромською громадою та українською більшістю суспільства». Викликаний тем, що через бідність чимало ромів не може придбати собі смартфон або навіть мобільний телефон («У нас анкета для отримання допомоги матеріальної, там треба було номер телефону вказати. І непоодинокий випадок було, коли в сім’ї або нема телефону або один телефон кнопочний на декілька родин»).

5) Недостатнє володіння українською мовою (згадувалось нечасто). У компактних поселеннях на Закарпатті деякі роми відвідують угорські школи у місцях компактного поселення угорців, відповідно – можуть майже не спілкуватись українською мовою.

6) Через війну продовжилось погіршення із доступністю освіти. Адже чимало ромських сімей не мають гаджетів для забезпечення їх дітей доступом до онлайн-навчання. Під час дискусій, представники ромських громад більше говорили про проблеми із якістю освіти. Зокрема, найбільш часто згадуваною проблемою у всіх групах, окрім ужгородських, є відсутність безпечних можливостей відвідувати заклади освіти офлайн та фінансові проблеми. Проблеми, пов’язані з онлайн-освітою, які було згадано учасниками фокус-груп, можна згрупувати у наступний перелік:

- Низька якість онлайн-освіти («Ну як дитина може навчитися? Вона не стежить за телефоном. Хтось кричить у мікрофон, там батьки по квартирі ходять, розмовляють. Це все дуже важко»).

- Відсутність можливостей для соціалізації дітей («дитина проходить свою підготовчу школу вдома, серед своїх, а треба - серед суспільства»).

- Неможливість навчання в умовах відключень електроенергії та/або відсутності інтернет-зв’язку.

- Недоступність гаджетів, які потрібні для навчання («Вчителі просять ноутбуки купувати, навіть вимагають, а в нас немає грошей», «отримую 2000 ВПО, де мені взяти 5000, щоб купити дитині телефон?»).

Перешкоди для освіти, пов’язані із безпекою та логістикою:

- Замала кількість навчальних закладів, обладнаних укриттями. Відтак дітей віддати на офлайн-навчання майже неможливо.

- Через постійні обстріли офлайн-навчання є небезпечним («Коли бомблять, діти бояться, а мами бояться відпускати дітей своїх, не відвідують школу бо»). До того ж діти замість навчання багато часу проводять в укриттях («Цілий день тривога, тобто дитина просидить цілий навчальний день у підвалі. А відповідальність несеш ніби ти»).

- Школа, яку можна відвідувати офлайн, знаходиться далеко (скарга від респондентів з місць компактного проживання) («Немає можливості, щоб автобус у табір заїжджав. Немає можливості, сказали. А шкільний автобус є, але до нас не заїжджає»). Фінансові перешкоди для освіти:

- Занадто висока вартість навчання у приватних закладах («500 грн до обіду, це без харчування. Де ж мені знайти таку роботу, щоб хоча б 1000 або 1500 грн за 4 години отримувати?»).

- Через неможливість віддати дітей до садка багатьом жінкам доводиться лишатись із ними вдома і відмовлятись від роботи («Немає шкіл, садочків. На роботу не підуть багато хто, бо немає куди дівати дітей»). Через це ще більш загострюються фінансові проблеми.

- Не у всіх є достатньо коштів на придбання для дітей канцтоварів, одягу та інших необхідних для навчання у школі речей («Нема одягу, грошей нема, можливості. Якби була можливість, то ходили б, але нема зараз», «мамама, яка не має води, харчування нормального, одягу для дитини тощо, не може зібрати своїх дітей так до школи, щоб вона виглядала так само, як російська чи українська дитина»).

Єдиний позитивний вплив війни, який згадували у різних групах – посилення згуртованості за взаємопідтримки [11].

Перераховані проблеми соціалізації та потреби дітей є викликом для соціально-педагогічної роботи в громаді. Отже, діти внутрішньо переміщених осіб є цільовою групою у соціально-педагогічній роботі в умовах територіальної

громади. Контекстом нашого дослідження виступає воєнний стан країни через призму якого ми розглядаємо поняття «діти України внутрішньо перемішіних осіб». Це поняття охоплює кілька специфічних аспектів, які визначають ситуацію, потреби та проблеми дітей та молоді в контексті їх соціалізації. Ось основні аспекти цього поняття.

По-перше, це безпековий аспект та захист. Діти України в умовах війни часто стикаються з прямою загрозою для свого життя і здоров'я через бойові дії, обстріли, мінування та інші небезпеки [18: 27: 25; 34; 35]. Молоді люди стають дійсною мішенню під час воєнних дій. Важливо оцінювати, як вони захищені від конфлікту і його наслідків, таких як насильство, втрати близьких, травми тощо.

По-друге, психологічний аспект. Війна негативно впливає на психологічний стан дітей, спричиняючи стрес, тривожність, посттравматичні розлади та інші психологічні проблеми. Одним з нових, але дуже потужних блоків проблем, які спровокувала війна, є страхи та відчуття небезпеки.

Це проявляється у наступному. Діти можуть бути свідками насильства, втрачати близьких, переживати розлуку з родиною або вимушене переселення. Воєнний конфлікт може призвести до серйозних психологічних травм у молоді. Важливо мати програми психосоціальної підтримки і допомоги для тих, хто потребує допомоги у вирішенні емоційних труднощів.

По-третє, соціальний аспект: Війна руйнує соціальні структури, такі як сім'я, школа та спільнота. Багато дітей стають сиротами або втрачають доступ до базових соціальних послуг, таких як освіта, охорона здоров'я та соціальний захист. Воєнний стан може значно вплинути на освітні можливості дітей та молоді. Важливо оцінити доступ до навчання, зокрема в умовах евакуації чи знищених інфраструктурних об'єктах.

По-четверте, економічний аспект: Війна призводить до економічних труднощів, які впливають на сім'ї, позбавляючи їх засобів до існування, що особливо відчувається дітьми. Вони можуть бути змушені працювати, щоб допомогти своїм родинам, або жити в умовах бідності.

По-пяте, правовий аспект. іти в умовах війни потребують особливого

захисту згідно з міжнародним гуманітарним правом та Конвенцією ООН про права дитини. Вони мають право на захист від насильства, доступ до освіти, медичної допомоги та возз'єднання з родинами.

По-шосте, гуманітарний аспект: Війна створює гуманітарні кризи, які потребують термінового втручання для забезпечення дітей їжею, водою, медичними послугами, притулком та іншими базовими потребами.

По-сьоме, участь молоді у миротворчих ініціативах і діалозі. Ці аспекти варто розглядати в комплексі для повного розуміння ситуації дітей та молоді в умовах воєнного стану і для ефективного розроблення програм і технологій підтримки соціально-педагогічної діяльності в умовах територіальної громади.

Отже, метою соціально-педагогічної підтримки дітей з категорії ВПО має бути допомога, що спрямована на подолання проблем розвитку, викликаних пережитим досвідом вимушеного внутрішнього переміщення, проблем соціальної адаптації, та інтеграції у життя громади.

Необхідною умовою здійснення соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в територіальній громаді є її ресурсне забезпечення. Така робота може проводитися з використанням значної кількості різноманітних ресурсів (природних, фінансових, матеріальних, людських, інституційних, інформаційних, технологічних, часових) Оптимальне використання навяних та залучення додаткових видів ресурсів, які є в громаді чи поза нею, можна розглядати як передумову ефективності соціально-педагогічної роботи з дітьми в територіальній громаді [3; 49; 51].

Оскільки ми розглядаємо соціально-педагогічну роботу в мовах воєнного стану – особливого правового режиму, що запроваджено у країні у разі збройної агресії РФ, то нам необхідно розглянути нормативно-правове забезпечення соціально-педагогічної роботи з дітьми в територіальній громаді [35].

1.3. Нормативно-правові засади соціально-педагогічної роботи з дітьми ВПО у теріторіальній громаді

Соцально-педагогічна діяльність є засобом реалізації соціальної політики держави. Для соціально-педагогічної роботи з дітьми ВПО у теріторіальній громаді в Україні можна використовувати ряд нормативно-правових актів, які регулюють різні аспекти соціально-педагогічної роботи.

Внутрішньо переміщені особи (ВПО), яких ще називають «вимушеними переселенцями» – нове явище для України, що є наслідком тривалого військового конфлікту [43].

Внутрішньо переміщена дитина – громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, віком до 18 років, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті абоз метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру.

Факт внутрішнього переміщення підтверджується довідкою про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи [43].

Заходи щодо дітей, які належать до категорії внутрішньо переміщених осіб (ВПО), визначені Законом України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» (№ 1706- VII):

- влаштування у заклади дошкільної та загальної середньої освіти;
- соціальний захист внутрішньо переміщених дітей, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа, сімей, у яких виховуються такі діти, соціальне супроводження таких сімей і дітей;
- зарахування внутрішньо переміщених дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа на облік громадян, які потребують поліпшення житлових умов, і соціальний квартирний облік за місцем їхнього обліку як внутрішньо переміщених осіб;

- забезпечення функціонування внутрішньо переміщених прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу, сімей з дітьми, над якими встановлено опіку чи піклування, до яких діти влаштовані; виявлення із числа внутрішньо переміщених осіб сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах, надання їм соціальних послуг та здійснення передбачених законодавством заходів у разі виникнення загрози життю та здоров'ю дітей, втрати дітьми батьківського піклування;
- проведення роботи з виявлення дітей, переміщених без супроводження батьків, інших законних представників, встановлення особи дитини, пошук її батьків, влаштування таких дітей у сім'ї родичів, патронатних вихователів, до закладів соціального захисту дітей з урахуванням потреб дитини тощо [43].

Окрім віднесення до категорії внутрішньо переміщених осіб, у випадку перенесення моральних та психологічних страждань (травм), зазначені діти можуть отримати статус дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів. Названі вище нормативні документи застосовуються працівниками соціальної / психологічної служби у територіальній громаді для проведення соціально-педагогічної роботи, а також для забезпечення ефективного соціального захисту дітей і сімей, що постраждали від бойових дій.

Одним із напрямів діяльності системи соціальної захисту населення в Україні є надання соціальної допомоги та підтримки соціально вразливим категоріям населення і сім'ям, які перебувають у складних життєвих обставинах, і не можуть самостійно вирішити проблемні питання. Складовою державної системи соціального захисту населення і захисту прав дітей, є здійснення соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю, що перебувають у складних життєвих обставинах, що регулюється Законом України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» [47]. Відповідно до закону складні життєві обставини це обставини, що негативно впливають на життя, стан здоров'я та розвиток особи, функціонування сім'ї, які особа/сім'я не може подолати самостійно (стаття 1, Закон України «Про соціальні послуги» [46]. Визначення «дитина, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, –

дитина, яка внаслідок воєнних дій чи збройного конфлікту отримала поранення, контузію, каліцтво, зазнала фізичного, сексуального, психологічного насильства, була викрадена або незаконно вивезена за межі України, залучалася до участі у військових формуваннях або незаконно утримувалася, у тому числі в полоні» подане в Законі України «Про охорону дитинства» [41]. Державний стандарт соціальної адаптації, затверджений наказом Мінсоцполітики від 18.05.2015 № 514, є важливим інструментом для організації соціально-педагогічної роботи з дітьми, що опинилися у складних ситуаціях, зокрема, в умовах воєнного стану [45]. Ось кілька ключових способів, як його можна використовувати у роботі з дітьми внутрішньо переміщених осіб (ВПО) у територіальній громаді: оцінка потреб і розробка індивідуальних планів адаптації.

Оцінка потреб згідно з Державним стандартом пілкреслює важливість оцінки специфічних потреби кожної дитини ВПО. Це може включати психоемоційний стан, освітні потреби, соціальну інтеграцію тощо; дозволяє розробіть індивідуальні плани адаптації для кожної дитини, які будуть враховувати їхні потреби та специфіку воєнного часу. Це може включати спеціалізовану підтримку у навчанні, психологічну допомогу, інтеграційні заходи тощо. В умовах воєнного стану діти ВПО можуть переживати стрес та тривогу, тому важливо: забезпечити доступ до психологічної підтримки та консультування для допомоги у подоланні травматичних переживань. Організувати соціально-психологічні тренінги, які допоможуть дітям розвивати навички справлятися зі стресом, відновлювати впевненість у собі та ефективно спілкуватися. Інтеграція в освітнє середовище потребує адаптація навчального процесу. Для цього соціальним працівникам громади необхідно співпрацювати з навчальними закладами для створення адаптованих навчальних програм та забезпечення доступу до ресурсів, які допоможуть дітям швидше інтегруватися в нове середовище.

В громадах необхідно забезпечити додаткове навчання для дітей, які потребують допомоги в адаптації до навчальних програм у звязку з прогалинами у навчанні. Організація культурних та соціальних заходів, які сприятимуть

знайомству дітей з однолітками, допоможуть їм відчувати себе частиною громади. Заохочення участі дітей у волонтерських проектах та інших спільних активностях, які допоможуть їм знайти нові інтереси та друзів. Забезпечення підтримки не лише дітям, а й їхнім родинам. Це може включати консультації для батьків, допомогу у вирішенні побутових питань та забезпечення соціальних послуг. Організація заходів для сімей ВПО, які допоможуть зміцнити сімейні стосунки та підтримати їх у процесі адаптації. Регулярна оцінка ефективності впроваджених заходів і коригування планів адаптації відповідно до змін у потребах дітей дозволяє здійснювати моніторінг. Важливо збирайти відгуки від дітей, їхніх батьків та педагогів для покращення якості соціально-педагогічної роботи. Використання Державного стандарту соціальної адаптації в роботі з дітьми ВПО допоможе створити системний підхід до їх підтримки та інтеграції в нове середовище, що є надзвичайно важливим в умовах воєнного стану. [45].

Закон України «Про соціальні послуги» 17 січня 2019 року № 2671-VIII [46] визначає правові та організаційні засади соціальних послуг, їх види, форми та умови надання. Закон України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» 21 червня 2001 року № 2558-III [47] та Закон України Про внесення змін до Закону України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» [47] визначають правові та організаційні засади соціальної роботи з дітьми та молоддю, спрямованої на захист їхніх прав, соціальну адаптацію та інтеграцію в суспільство.

Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання виплати допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам» від 20.03.2022 р. № 332 [44] визначає порядок надання допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам. Згідно методичним рекомендаціям щодо організації та забезпечення діяльності територіальної громади у сферах соціального захисту населення та захисту прав дітей, що містяться в Наказі Міністерства соціальної політики України «Про затвердження Методичних рекомендацій з розроблення положень про структурні підрозділи з питань соціального захисту населення місцевих державних адміністрацій та організації діяльності територіальної громади у

сферах соціального захисту населення та захисту прав дітей» від 31.07.2023 р. № 263-Н [49] визначає структурні підрозділи на які покладається відповідальність щодо послуг з реабілітації, які надаються дітям-жертвам воєнних дій та збройних конфліктів, їх види та особливості надання. Види та форми послуги соціальної адаптації.

Послуги соціальної адаптації для дітей ВПО можуть включати [49]:

1. Інформаційно-консультаційні послуги, а саме надання інформації про права та обов'язки підлітків ВПО, доступні ресурси та послуги, а також консультації з питань соціальної адаптації.

2. Психосоціальні послуги, тобто безпосереднє надання психологічної допомоги, психотерапії, психосоціальної реабілітації, спрямованих на подолання психотравм, стресів та інших психологічних проблем, пов'язаних з переміщенням.

3. Освітні послуги, такі як допомога у здобутті освіти, адаптації до нового навчального закладу, профорієнтація.

4. Соціально-педагогічні послуги, включно з допомогою у вирішенні побутових проблем, налагодженні соціальних зав'язків, інтеграції в нове середовище.

5. Культурно-розважальні послуги: організація дозвілля, участь у культурних заходах, спрямованих на адаптацію до нового культурного середовища.

Послуги соціальної адаптації для дітей та підлітків ВПО надаються органами соціального захисту населення, центрами соціальних послуг, громадськими організаціями, закладами освіти та іншими суб'єктами соціально-педагогічної діяльності [49].

Для отримання послуги соціальної адаптації сім'ї ВПО необхідно: 1) звернутися до одного з вищезазначених органів або установ; надати необхідні документи (паспорт або свідоцтво про народження, довідку про місце проживання (якщо є), документи, що підтверджують складні життєві обставини); 2) пройти первинну оцінку потреб; 3) скласти індивідуальний план соціальної

адаптації [44].

Проте в умовах воєнного стану важливо розглячнути документи, які спрямовують роботу соціального педагога з дітьми ВПО у територіальній громаді. Робота, що проводиться закладах освіти, спрямована на реалізацію Закону України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» [37] та виконання Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року, схваленої постановою Кабінету Міністрів України від 15 грудня 2023 р. № 1322, повинна бути орієнтована на формування у здобувачів освіти почуття патріотизму, поваги до Конституції і законів України, соціальної активності та відповідальності, усвідомлення громадянського обов'язку щодо сприяння розвитку успішної країни та забезпечення власного добробуту в ній. Формування високої патріотичної свідомості, почуття вірності, любові до Батьківщини, турботи про своє і народне благо, готовності до розбудови демократії, виконання громадянського та конституційного обов'язку іззахисту національних інтересів, прагнення цілісності, незалежності України, сприяння єднанню українського народу, громадянському миру та злагоді в суспільстві – це комплексна, системна й цілеспрямована діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування, сім'ї, школи, інших соціальних інститутів.

Украй необхідними і пріоритетними є завдання з формування в населення, особливо для мешканців тих територій, які знаходяться поблизу військових дій, або тих, що були раніше під окупацією, знань правил пожежної, мінної безпеки та цивільного захисту, алгоритму дій у разі виникнення надзвичайних ситуацій, надання домедичної допомоги. Організація освітнього процесу зі здобувачами освіти в умовах воєнного стану відбувається з урахуванням низки чинників. Головне завдання закладів освіти – зосередитися на збереженні,зміцненні й відновленні фізичного, психічного та духовного здоров'я дітей. Діяльність закладів освіти в умовах воєнного стану в Україні спрямовано на організацію змістовної, різноманітної роботи не лише з метою оздоровлення дітей, забезпечення їхнього активного відпочинку, закріплення й розширення уявлень

про навколишній світ, а й для здійснення психологопедагогічної підтримки, сприяння усвідомленню толерантного ставлення до осіб, які постраждали від наслідків конфлікту; правової культури, самоповаги та відповідальності за своє життя, відповідальності за порушення прав і законних інтересів дитини, заподіяння їй шкоди; недопустимості дискримінації за ознакою статі, нетерпимості до насильства над особою. Тому надзвичайно важливо гнучко підходити до організації роботи закладів освіти та налаштовувати освітній процес так, щоб він був комфортним і нетравматичним для дітей та педагогів. У статті 57-1 Закону України «Про освіту» зазначено, що органи виконавчої влади, органи військового командування, військові, військовоцивільні адміністрації та органи місцевого самоврядування, їх представники, посадові особи (керівники, голови, начальники), органи управління (структурні підрозділи) у сфері освіти; заклади освіти, установи освіти, наукові установи, їх засновники приймають у межах своєї компетенції рішення, обов’язкові до виконання на відповідній території, для реалізації державних гарантій, визначених частиною першою цієї статті, в умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану (особливого періоду) [36].

Робота закладів освіти в умовах воєнного стану організовується залежно від конкретної ситуації та з урахуванням заходів та завдань, що визначені військово-цивільною адміністрацією та засновником. Наразі значну кількість закладів та установ освіти України знищено російськими окупантами, значна кількість фахівців закладів освіти була змушена покинути свої домівки, роботу. За статистичними даними, кількість фахівців, які продовжують здійснювати педагогічну діяльність у штатному режимі на робочих місцях, становить, зокрема практичних психологів 12 124 особи, соціальних педагогів – 6 528 осіб. Сьогодні, як ніколи, усі учасники освітнього процесу потребують психологічної підтримки та допомоги. У цей неспокійний час працівники психологічної служби працюють 24/7, використовуючи інформаційнокомунікаційні технології для організації взаємодії з учасниками освітнього процесу, проводячи консультації через створений у мережі електронний «Кабінет психолога / соціального

педагога» [39]. Фахівці психологічної служби приділяють значну увагу психосоціальній та соціально-педагогічній допомозі дітям внутрішньо переміщених осіб, із сімей учасників АТО (ООС), військових ЗСУ, постраждалих під час військових дій, дітям та сім'ям, які мають складні життєві обставини, які були переміщені (ВПО), з числа постраждалого населення від воєнних дій. Отже, для успішної соціальної адаптації ВПО, як дітей, так і дорослих, важливо навчати й інформувати їх про шляхи розв'язання проблем, роз'яснювати алгоритм дій, переконувати, показувати зразки дій, наводити приклади, ілюстрації, демонстрації, аналізувати ситуації, виконувати вправи, перевіряти й корегувати дії [39].

Соціальний педагог або працівник у територіальній громаді у воєнний час відіграє критичну роль у забезпеченні підтримки та захисту для соціально вразливих груп населення. Він виконує ряд функцій та має певний профіль, який визначений законодавством України і специфічними умовами воєнного стану. громаді. Соціальний працівник, згідно Закону України «Про соціальні послуги», – це професійно підготовлений фахівець, що має необхідну кваліфікацію у сфері соціальної роботи і надає соціальні послуги [46].

Соціальний педагог – фахівець, який виконує соціально-педагогічну роботу та освітньо-виховну діяльність. Соціально-педагогічна робота соціального педагога регулюється Положенням про психологічну службу у системі освіти України. Наказ МОН від 22.05.2018 № 509 [38].

Відповідно до цього положення можемо сформулювати вої судження, яку соціально-педагогічну роботу може здійснювати соціальний педагог у громаді. Соціальний педагог відіграє ключову роль у підтримці дітей, які стали внутрішньо переміщеними особами (ВПО), в громаді.

По-перше, він забезпечує соціально-педагогічний супровід для цих дітей, що дозволяє їм краще адаптуватися до нових умов навчання та соціального середовища. Це включає не лише індивідуальну допомогу, а й роботу з мікрогрупами та колективом закладу освіти.

По-друге, соціальний педагог активно проводить просвітницьку та

профілактичну роботу, що включає теми запобігання насильству, алкоголізму та наркоманії, щоб допомогти дітям ВПО уникати негативних впливів і розвиватися в здоровому середовищі.

По-третє, соціальний педагог ретельно вивчає соціальні умови, в яких перебувають діти ВПО, і аналізує їхні потреби. Це включає в себе вивчення соціального середовища як окремих учнів, так і колективів, у які вони інтегруються.

По-четверте, соціальний педагог бере участь у роботі педагогічних рад, семінарів та методичних об’єднань, що дозволяє йому координувати свої дії з іншими фахівцями та забезпечувати комплексний підхід до адаптації дітей ВПО.

По-п’яте, соціальний педагог активно планує і реалізує завдання соціалізації дітей, допомагаючи їм інтегруватися в новий колектив. Він також працює над адаптацією дітей до нових соціальних умов. По-шосте, соціальний педагог надає допомогу дітям і їх сім’ям, які перебувають у складних життєвих обставинах, включаючи тих, хто постраждав від насильства або військових конфліктів.

По-сьоме, соціальний педагог сприяє взаємодії між закладом освіти, сім’єю та суспільством, що допомагає забезпечити ефективну підтримку для дітей ВПО. Це також включає консультативну допомогу батькам і законним представникам, щоб покращити виховання і підтримку дітей.

По-восьме, соціальний педагог захищає права здобувачів освіти від будь-яких форм насильства, представляючи їх інтереси у правоохоронних органах і суді.

По-дев’яте, він формує у дітей відповідальну поведінку і культуру здорового способу життя, що є важливим для їхнього всебічного розвитку та благополуччя.

По-десяте, соціальний педагог активно працює над попередженням конфліктних ситуацій у навчальному процесі, що включає запобігання домашньому насильству та інших негативних явищ. Таким чином, роль соціального педагога є надзвичайно важливою у забезпеченні належної

підтримки і розвитку дітей ВПО в громаді.

Соціально-педагогічна робота, що спрямована на формування соціальнозначущих якостей особистості, задоволення та розвиток її різноманітних потреб та інтересів із соціальної адаптації, підтримки її особистісного розвитку, самореалізації на основі використання педагогічних можливостей і ресурсів самої особистості та соціального оточення, неможлива без спільної діяльності об’єктів та суб’єктів соціального оточення людини. Необхідною умовою виконання спільної діяльності є використання сучасних технологій та інструментів в роботі соціального педагога.

РОЗДІЛ 2
МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ ВПО В ОСВІТНЬОМУ ЗАКЛАДІ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ

2.1. Технологічний підхід у соціально-педагогічній роботі з дітьми внутрішньо переміщених осіб в громаді в умовах воєнного стану

Поділяємо думку, що соціально-педагогічна діяльність має значні можливості для подальшого розвитку, якщо ця діяльність враховує потреби соціуму та індивідів, спирається на активний розвиток соціально-виховних інституцій, здатних до продуктивної реалізації відповідних технологій [3].

Соціально-педагогічні технології можна визначити як алгоритм, спосіб здійснення діяльності на основі її поділу на дії та операції, які є скоординованими, синхронізованими і передбачають вибір оптимальних засобів і методів їх виконання для досягнення мети і виконання завдань через такі етапи, як: 1) теоретичне обґрунтування діяльності на основі аналізу інформації; 2) вибір критеріїв, методів, засобів діяльності; 3) безпосередні поетапні дії, що спрямовані на розв’язання проблеми; 4) контроль і корекція результатів (зворотний зв’язок) (Безпалько О., 1989) [12, с.76].

Соціально-педагогічна робота з дітьми, які стали вимушеними переселенцями через війну, потребує особливого підходу, що орієнтується на ефективне вирішення їхніх соціальних проблем за допомогою спеціалізованих технологічних методів. Цей підхід у соціальній педагогіці має ціннісно-смисловий аспект, що дозволяє не тільки вирішувати проблеми, але й виявляти та цінувати індивідуальні труднощі, інтереси та цінності кожної дитини.

У цьому контексті технологізація соціально-педагогічної роботи спрямована на оптимізацію соціального середовища для дітей ВПО. Це передбачає подолання дисбалансу в їхньому соціальному просторі через творчий

підхід до покращення їхнього оточення. Основною метою є підвищення виховного потенціалу різних соціальних середовищ та активізація міжособистісної і міжгрупової взаємодії, що сприяє особистісному зростанню дітей.

Це досягається шляхом мотивування дітей, їхнього навчання і підтримки, формування основних соціальних цінностей, розвитку компетентності та соціально важливих якостей [1; 2].

Технологічний підхід в освоєнні соціальної проблематики можливостями соціальної педагогіки вирізняється ціннісно-смисловим змістом, який дозволяє за технологічним процесом бачити і розуміти цінність людини з її проблемами, інтересами, цінностями. Соціально-педагогічна технологізація по своїй суті є процесом оптимізації соціального простору, подолання його розбалансованості на основі творчого перетворення соціальної дійсності на більш позитивне, підвищення виховного потенціалу різних середовищ, активізації міжособистісної і міжгрупової взаємодії позитивного змісту, особистісного зростання (шляхом мотивування, навчання, підтримки, формування базових соціальних цінностей, компетентності й соціально-значущих якостей). Питання технологізації соціальної і соціально-педагогічної діяльності тісно пов’язане з рядом цілеспрямованих операціональних дій [2].

У наукових працях технологія соціальної діяльності розкривається у 2-х контекстах: 1) Як система знань щодо організації дійсності, пов’язаної з виконанням етапів, операцій, заходів і використанням методів по формуванню соціальних явищ або ж їх бажаної якості. 2) Як технологізація цих знань у процесі діяльності, яка виражається в діях, відповідних до вимог конкретних ситуацій та потребуючих груп і умов специфічних середовищ. Питання технологізації соціально-педагогічної діяльності тісно пов’язане з рядом цілеспрямованих операціональних дій.

Технологічність підходу в контексті обгрунтування операціональних дій також узагальнено может бути поясненою в 2-х домінуючих позиціях, зокрема щодо: 1. Оптимальної побудови певного цілеспрямованого процесу, відповідної

до технологічного (тобто, з дотриманням певного алгоритму, який задає його структуру як у компонентному представленні, так і щодо послідовності здійснення самих дій). 2. Використання певного набору засобів діяльності, дібраних з урахуванням очікуваних результатів (на досягнення поставленої мети).

Аналізуючи технологізацію соціальної практики як професійну діяльність соціальних педагогів, можна визначити кілька універсальних структурних компонентів, які є критично важливими для будь-якої соціальної технології.

1. Інформаційний компонент**:** Цей компонент включає в себе варіативні частини, які надають уявлення про актуальність технології, специфічні потреби цільової групи, а також мету і завдання технології. Важливо, щоб інформація була чіткою і конкретною для забезпечення ефективності технології.

2. Методологічний компонент: Він визначає принципи реалізації технології, тобто основні теоретичні та практичні підходи, на яких базується технологічний процес. Методологічний компонент забезпечує основу для розробки та впровадження технології.

3. Процедурно-технологічний компонент: Цей компонент охоплює всі аспекти, пов’язані з процесуальною частиною технології, включаючи форми і методи цілеспрямованої діяльності, методи контролю, засоби, алгоритми процесу та форми презентації результатів.

4. Комунікативний компонент**:** Включає особливості взаємодії між учасниками систем, такими як «Я-Я», «Я-Ти», «Я-Вони», «Ми», «Ми-Вони». Ефективна комунікація є ключовою для успішної реалізації соціальної технології.

5. Узагальнювально-підсумковий компонент: Цей компонент включає обґрунтування міри ефективності технології шляхом аналітичного опрацювання динаміки змін об’єкта впровадження і отримання зворотного зв’язку протягом практичної реалізації на різних етапах розроблення та впровадження за визначеними критеріями.

Таким чином, ці компоненти створюють структуровану основу для аналізу

та удосконалення соціальних технологій, забезпечуючи їхню ефективність і відповідність потребам цільової групи.

Аналіз технології в соціально-педагогічній практиці виявляє важливість її комплексного підходу, що охоплює наукову, формально-описову та процесуальну складові. Науково обґрунтована технологія повинна бути розроблена і представлена таким чином, щоб відповісти на практичне питання «Як це зробити?», надаючи чіткий порядок дій та їх етапну послідовність.

У цьому контексті соціально-педагогічна технологія намагається вирішити конкретні соціально-педагогічні проблеми, залучаючи до процесу не лише педагогів, але й представників різних рівнів громад. Це підкреслює важливість інтеграції соціально-педагогічних практик на всіх рівнях суспільства.

У наукових роботах [1; 2] з соціальної педагогіки, які розглядають проблеми дітей із сімей вимушених переселенців звертають увагу на поняття «соціально-педагогічна підтримка», «соціальний супровід». Проблеми вимушених переселенців в Україні, а також специфічні особливості цієї цільової групи, стали предметом активного наукового дослідження в соціології, психології та педагогіці. В межах цих дисциплін вже розроблено значний обсяг науково-методичних ресурсів для підтримки переселенців. Це ставить перед необхідністю чітко розмежувати поняття соціальної, психологічної та соціально-педагогічної підтримки, які в наукових джерелах часто ототожнюються або мають подібні характеристики.

Для цього ми визначаємо їх принципові відмінності:

1. Соціальна підтримка (піклування) – це комплекс заходів, спрямованих на соціальний захист і допомогу громадянам, які тимчасово опинилися в складному економічному становищі. Вона включає матеріальне забезпечення через державний та місцеві бюджети, а також інші джерела фінансування. Соціальна підтримка може передбачати надання коштів, кредитів та пільг на навчання, перенавчання та інші необхідні потреби.

2. Психологічна підтримка – це професійна діяльність психолога, що включає надання психологічної допомоги, спрямованої на зменшення

негативних переживань, підтримку впевненості особистості в подоланні життєвих труднощів та у міжособистісних взаємодіях. Вона реалізується через комплекс психологічних методів і технік, які допомагають зменшити емоційний дискомфорт та активізувати внутрішні ресурси особистості. Основні напрямки психологічної підтримки включають: психологічне консультування, психотерапію, психологічну корекцію, психологічну допомогу і психологічний супровід. Важливими аспектами роботи психолога є також підтримка під час кризових ситуацій, а також підтримка дітей з порушеннями розвитку та їхніх батьків, що базується на чіткому розумінні їхніх психічних станів.

Оскільки соціально-педагогічна підтримка в наукових джерелах часто підмінюється іншими видами підтримки і розглядається в контексті соціального захисту дітей, який є лише одним з її аспектів, пропонуємо розглянути визначення цього виду діяльності.

Соціально-педагогічна підтримка полягає у наданні необхідних ресурсів, послуг, можливостей тощо особистості, що опинилася в складній соціальній ситуації, яка несе загрозу її життю, статусу, процесу діяльності або середовищу та перешкоджає нормальному розвитку, реалізації потреб.

За Т. Алєксєєнко, Д. Бибик та ін. соціально-педагогічна підтримка – це діяльність, орієнтована на соціально-значущі цілі та цінності, яка надає допомогу особистості або групі осіб у процесі соціальної адаптації та інтеграції в соціум. Вона включає підвищення виховного потенціалу, оптимізацію умов середовищ перебування, сприяння позитивному розвитку, подолання труднощів соціалізації, профілактику негативних соціальних явищ та девіантних форм поведінки. Крім того, вона активізує громаду в цьому процесі [2].

Ми розглядаємо соціально-педагогічну підтримку дітей, які є внутрішньо переміщеними особами (ВПО), як комплекс заходів від суб’єктів соціально-педагогічної роботи, націлений на допомогу в процесі їх соціалізації. Мета таких заходів полягає в розкритті і розвитку потенціалу кожної дитини, створенні умов для подолання труднощів у різних аспектах її розвитку – інтелектуальному, моральному, емоційно-вольовому та психологічному. Це включає визначення

інтересів і потреб дитини, а також розробку ефективних шляхів вирішення її проблем для досягнення позитивних результатів у різних сферах життєдіяльності.

Залежно від рівня складнощів проблеми до соціально-педагогічної підтримки потребуючих можуть бути залученими: шкільний соціальний педагог; соціальний педагог, який працює у сфері соціальних послуг, соціальних служб і спеціалізованих центрів, в органах місцевого самоврядування у громадах, в неурядових організаціях; соціальний працівник; практичний психолог; мультимедійна команда (утворена з числа різних фахівців (соціальних працівників, педагогів, соціальних педагогів, психологів, медиків, юристів); ровесники (за місцем навчання, проживання, дозвілля) [2].

За особливостями здійснення соціально-педагогічна підтримка може здійснюватися як: суб'єкт-суб'єктна взаємодія (у безпосередньому спілкуванні фахівця з дитиною на індивідуальному рівні); полісуб'єктна взаємодія (у різних видах групової роботи).

Також соціально-педагогічна підтримка може бути зреалізована у різних інших формах діяльності, а саме:

- соціально-педагогічної допомоги (у розв'язанні проблем соціально-педагогічного характеру чи їх запобіганні;

- координації взаємодії з іншими соціальними інституціями; представлення інтересів дитини в органах опіки та піклування, а також органах ювенальної юстиції тощо; залежно від суб'єктності супроводжувального, міри його самостійності);

- соціально-педагогічного захисту (в ситуаціях різних видів булінгу і мобінгу); - кризового втручання (в ситуаціях домашнього насилля, неналежного виконання батьківських обов'язків, інших екстремальних ситуацій, де виникає загроза здоров'ю і життю дитини);

- соціально-педагогічного консультування (щодо особливостей виховання дітей різного віку та можливостей підвищення виховного потенціалу батьків);

- соціально-педагогічного супроводу (шляхом т'юторингу як форми

наставництва; супроводу дитини з особливими освітніми потребами; у здійсненні цілеспрямованого процесу на формування якостей особистості) та іншого [2].

Соціально-педагогічний супровід – відображає сукупність суб'єкт-об'єктних і суб'єкт-суб'єктних взаємодій з метою вирішення проблем особистості [2]. Соціально-педагогічний супровід – це тривалий, змістовний процес, основними етапами якого є:

- підготовчий, що охоплює соціально-педагогічну діагностику потенціалу соціуму і соціальних потреб, соціальних здібностей особистості, сутність та складність соціально-педагогічних проблем, інформаційний пошук методів, служб і фахівців, здатних допомогти вирішити проблему;

- етап вибору варіанта соціально-педагогічної допомоги, соціально-педагогічних технологій та шляхів вирішення проблеми;

- етап встановлення фахівцем взаємодії між особистістю і потенціалом соціуму для реалізації обраного варіанту допомоги;

- етап стимулювання особистості щодо організації власної освітньої діяльності, що містить три стадії: а) стадія надання первинної допомоги на початку реалізації плану дій; б) стадія активної участі особистості в самореалізації своїх освітніх потреб; в) стадія вдосконалення власного особистісного досвіду освіти на основі потенціалу соціуму; – етап самостійної діяльності особистості, самостійного вирішення власних проблем і внесення корективу у власну освітню діяльність; – контрольно-оцінний, або аналітичний, що охоплює оцінку результатів соціально-педагогічного супроводу та внесення корективу у його процес.

Соціально-педагогічний супровід може трансформуватися в інші форми соціально-педагогічної діяльності і проявляється як соціально-педагогічна допомога, що надається фахівцем клієнту у вигляді соціально-педагогічної освіти, соціально-педагогічної консультації, соціально-педагогічної профілактики, соціально-педагогічної корекції, соціально-педагогічної реабілітації.

Соціально-педагогічна профілактика – це комплекс превентивних заходів, що стимулюють педагогічний потенціал соціуму, власний потенціал особистості щодо запобігання важкій для неї соціальній ситуації, негативним змінам в психологічній структурі індивіда.

Основу соціально-педагогічної профілактики як системи утворюють: клієнт з його проблемами (об'єкт); фахівець, який виконує роль помічника, порадника, посередника (суб'єкт); ресурси і можливості соціуму, значущі для вирішення проблеми клієнта; технології їх реалізації в інтересах клієнта; сукупність критеріїв оцінки ефективності соціально-педагогічної профілактики як системи та ін. Соціально-педагогічна корекція – це відновлення, закріплення та підтримка у дітей і дорослих втрачених соціальних зв'язків, відносин та функцій, зумовлених впливом негативних факторів або недоліками соціалізації на основі використання педагогічних ресурсів й можливостей суспільства. Залежно від суб'єкта впливу, соціально-педагогічна корекція може бути індивідуальною і груповою.

Соціально-педагогічна корекція передбачає зміну системи соціальних цінностей, соціальних потреб та установок, уявлень про соціальне середовище, своєї діяльності як в окремих членів групи, так і в малій соціальній групі, формування позитивного ставлення до взаємодії з педагогічним потенціалом соціуму.

Соціально-педагогічна реабілітація – система заходів, спрямованих на усунення або послаблення впливу несприятливих факторів, відновлення статусу особистості, надання допомоги в освоєнні соціальних ролей, зміна поведінки, інтелектуальної діяльності, здобуття освіти на основі використання педагогічного потенціалу соціуму.

Соціально-педагогічне проектування – конструювання індивідом, групою або організацією алгоритму дій з вивчення та використання педагогічних можливостей соціуму щодо досягнення соціально значущої мети. Соціально-педагогічне проектування може підрозділятися на види: а) соціально-педагогічне проектування нових відносин: б) соціально-педагогічне проектування нових

соціальних інститутів; в) соціально-педагогічне проектування нових видів соціальної діяльності.

Соціально-педагогічне посередництво – це форма соціально-педагогічної діяльності з вирішення проблем клієнта на основі пошуку педагогічних можливостей, ресурсів соціуму, встановлення взаємодії з ними.

Свої специфічні особливості мають і інші форми соціально-педагогічної діяльності, значущими з яких є:

- соціально-педагогічна освіта, яка полягає в поширенні знань, значущої інформації про можливості та ресурси соціуму, необхідні для вирішення проблем особистості або групи й успішної соціалізації дітей, підлітків і дорослих, сприяє формуванню соціальної активності особистості;

- соціально-педагогічний моніторинг – відображає оціночні параметри впливу педагогічного потенціалу соціуму при вирішенні проблем соціалізації особистості і сприяє формуванню її соціальної активності;

- медико-психолого-педагогічний консиліум – відображає взаємодію фахівців різного профілю з метою обговорення результатів різнобічної діагностики соціально дезадаптованої особи і розроблення спільної позиції щодо шляхів її соціальної реабілітації.

Основними компонентами технологічного процесу постають цілі, збір та аналізування інформації, її аналітичне опрацювання з метою вироблення плану діяльності, чіткого формулювання завдань і визначення можливих етапів їх досягнення (отримання проміжних результатів), добір адекватного інструментарію (заходів, методів і прийомів впливу) та оцінки його ефективності у досягненні поставленої мети (критеріїв, діагностичних методик). Зважаючи на особливу чутливість до соціальних проблем і способів їх рішення технології здійснення соціально-педагогічної підтримки дитини, як і сімей та інших вразливих категорій і груп населення, потребують опори на етичні норми соціально-педагогічної діяльності, які сформовані на ціннісних ставленнях і добираються з урахуванням її актуальних соціально-педагогічних проблем, завдань соціального розвитку, соціальних очікувань. Що передбачає знання

вікових та індивідуальних можливостей дитини, розуміння її актуальних потреб, віру в здібності дитини, опертя на її потенційні можливості; підтримку самостійності у подоланні перешкод; сприяння в самореалізації у кращих потенціях, згоду дитини на допомогу (добровільність) та залученість до цього процесу батьків чи інших значимих осіб з її референтних груп [2].

Для ефективного впровадження та реалізації таких технологій у соціальному і педагогічному контекстах розглянемо ключові аспекти технології соціально-педагогічної підтримки. Ось короткий виклад основних моментів.

Діяльнісний характер та діалогічність цієї технології означає, що особа, якій надається підтримка, має активно залучатися у процес, бути джерелом як соціальної, так і саморефлексії. Потрібно враховувати особливості та потреби цільових груп, їхні актуальні проблеми, завдання соціального виховання та мікроклімат середовища, де технологія реалізується. Особливо це важливо, якщо підтримка надається на мікро- або індивідуальному рівні. Необхідно визначити, як саме буде досягатися особистісні та суспільні цілі підтримки, і щоб цей спосіб був соціально прийнятний. Великі цілі слід розбивати на підцілі, щоб їх можна було досягати поетапно, з урахуванням можливостей і ресурсів. Потрібно заздалегідь спланувати і розробити заходи, а також перевірити їх на ефективність до впровадження. Регулярна оцінка результатів та моніторинг процесу є важливими для корекції та поліпшення підтримки. В цілому, ці аспекти спрямовані на те, щоб забезпечити цілеспрямовану і ефективну соціально-педагогічну підтримку, що враховує індивідуальні потреби та умови цільових груп, а також включає планування, реалізацію та оцінку результатів.

2.2. Інструменти соціально-педагогічній роботи з внутрішньо переміщеними дітьми в громаді

Соціальна адаптація внутрішньо переміщених дітей до навчання у школи громади є критично важливим аспектом їх загальної адаптації в новому

середовищі. Діти ВПО часто переживають високий рівень стресу через розлучення з рідним домом, нові умови життя та адаптацію до нової освітньої установи. Тому основним завданням соціально-педагогічних працівників є не лише допомогти дитині інтегруватися в новий колектив і включитися в навчальний процес, але й зменшити її стрес, уникнути стигматизації як «жертви» та мотивувати до навчання [33; 35].

На сьогоднішній день серед ефективних та практико дієвих інструментів комунікації вчителів із дітьми, які пережили стрес, можна окреслити такі: емоційний діалог, розвивальний зворотний зв'язок, або фідбек, та шеринг. Перелічені форми комунікативної взаємодії доцільно використовувати в процесі навчальної та виховної діяльності з учнями-переселенцями в умовах закладу освіти. Процес налагодження комунікативної взаємодії з учнями-переселенцями в першу чергу має будуватися на основі врахування того факту, що це особлива категорія дітей, які зазнали травматичного досвіду. Тому сьогодні педагогам слід з обережністю ставитися до окремих питань у процесі ведення діалогу з ними, аби не спровокувати появу негативних переживань через болючі спогади з минулого [23; 30; 53].

Ключовим елементом цього процесу є ефективна комунікація. Для педагогів важливо бути уважними до психологічного стану дітей ВПО, надавати підтримку та створювати середовище, яке сприятиме зниженню стресу. Люди, зокрема діти, є соціальними істотами, які потребують взаємодії з оточенням для задоволення своїх потреб, вирішення проблем і досягнення своїх цілей. У контексті соціально-педагогічної роботи діалог допомагає ефективніше передавати власні думки, емоції та ідеї, а також краще розуміти позиції інших людей, включаючи їхні потреби та очікування.

У процесі соціально-педагогічної роботи з дітьми ВПО особливу увагу слід приділяти формуванню соціально важливих якостей особистості, задоволенню її потреб і інтересів, підтримці особистісного розвитку та самореалізації. Це досягається через активне використання педагогічних ресурсів і можливостей, як з боку самого індивіда, так і з боку соціального оточення. Спільна діяльність з

дітьми та їхніми родинами повинна будуватися на основі діалогу, що забезпечує рівноправний обмін ідеями і підходами для вирішення складних завдань соціалізації. Таким чином, ефективність соціально-педагогічної роботи в умовах воєнного стану значною мірою залежить від здатності встановлювати діалог, який сприятиме інтеграції дітей ВПО в нове середовище та їхньому успішному розвитку в складних умовах [30].

Діалог сприяє вирішенню конфліктів, навчанню соціальних навичок та уміння співпрацювати з іншими. Він допомагає людям розуміти соціальні норми, уникати конфліктів та досягати консенсусу в групі. Взаємодія у формі діалогу сприяє розвитку когнітивних процесів, таких як мислення, аналіз і критичне мислення. Людина, слухаючи інших та висловлюючи свої ідеї, розвивається як особистість і здатна до самостійного вирішення проблем.

Педагогічний діалог дослідники розглядають як специфічну, цілеспрямовану дію у педагогічному процесі, яка передбачає створення оптимальних соціальнопедагогічних умов для самовираження кожного партнера в процесі спілкування, як своєрідну форму спілкування між учасниками педагогічного процесу за умов педагогічної ситуації, під час якої відбувається інформаційно-смисловий обмін між партнерами та регулюються їхні стосунки. Особливістю діалогічної взаємодії у соціально-педагогічній діяльності є те, що виключається домінування одного учасника процесу над іншим, домінування однієї думки над іншою, що педагог не лише розуміє вихованця, але й себе, своє ставлення до вихованця, до навколишнього світу, до себе самого. У такому разі соціальний педагог спрямовує свою діяльність на діалог із усіма учасниками, шукає оптимальний зміст своєї діяльності через діалогічну взаємодію [30].

Для успішної реалізації діалогічного підходу в професійній діяльності соціальний педагог повинен володіти вміннями слухати і чути співрозмовника, використовувати систему запитань, яка б підводила його до самостійного прийняття рішень, формулювати запитання до себе з метою усвідомлення ефективності інформаційно-смислового обміну між соціальним педагогом та особистістю. Важливим є вміння вислуховувати, тому що в процесі діалогу

необхідно добре розуміти, які дійсно проблеми існують в житті особистості, чим вони викликані, в чому слабкість чи сила аргументів співрозмовника. Цьому сприяє володіння різними видами активного слухання: нерефлексивного слухання, що передбачає вміння уважно мовчати, не втручаючись у мовлення співрозмовника своїми зауваженнями, та рефлексивного слухання (з'ясування, перефразування, відображення почуттів, резюмування), що використовується для контролю точності сприйняття почутого.

На основі діалогічного підходу особистість краще розуміє цілі своєї діяльності, може самостійно знаходити способи вирішення проблемних життєвих ситуацій. Діалог може служити механізмом емоційної підтримки, відчуття підтримки та розуміння. Це особливо важливо в соціально-педагогічній роботі з вразливими групами або людьми, які переживають труднощі. Врахування культурних та соціальних особливостей сприяє ефективній комунікації і підтримці. Діалог допомагає педагогу адаптувати підхід до конкретного співрозмовника, враховуючи його контекст та потреби. Отже, діалог є ключовим інструментом в соціально-педагогічній діяльності, оскільки він сприяє взаєморозумінню, розвитку особистості та досягненню позитивних результатів у підтримці індивідуального розвитку людини. Емоційний діалог – це особливий вид взаємодії дорослої людини з дитиною, під час якої дитина проявляє свої почуття, переживання та емоції, а дорослий (класний керівник, соціальний педагог, психолог), своєю чергою, реагує відповідно до переживань, викликаних словами чи поведінкою дитини [30].

Важливо дотримуватися алгоритму побудови емоційного діалогу, а саме:

1. Створювати середовище безпеки та довіри, щоб до діалогу спонукав не примус, а потреба дитини.

2. Під час розмови застосовувати стратегії активного та емпатичного слухання: підтримувати зоровий контакт; реагувати на сказане жестами, мімікою, киванням головою; за потреби використовувати заохочувальні фрази: «так», «ага», «зрозуміло» тощо; називати емоції дитини, відокремлюючи почуття і реакції / дії; реагувати на паузи як на природну потребу дитини в часі й тиші,

щоб зібратися з думками, підібрати слова.

3. Вибудовувати взаємодію на основі спостереження та аналізу власних почуттів та реакцій, викликаних розмовою.

4. Спонукати дитину до вираження сильних емоцій чи задоволення бажань / потреб через гру, за допомогою уяви чи фантазії [30].

З метою надання підтримки фахівцям із соціальної сфери, представникам приймальних громад та освітянам, які працюють із внутрішніми переселенцями, спеціалістами Всеукраїнського громадського центру «Волонтер» репрезентовано буклет «Як допомогти внутрішньо переміщеним дорослим та дітям, яких зустрічає ваша громада» [61]. Видання вийшло у 2022 році та було створено за підтримки Представництва Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні. Буклет містить корисні матеріали, поради, а також включає низку рекомендацій, які слід ураховувати під час спілкування з дитиною ВПО.

При побудові комунікативної взаємодії з дітьми-переселенцями важливо:

1. Не розпитувати в дитини про військові дії, які вона могла побачити, про те, як їй було, коли лунали сирени, вибухи та постріли.

2. Не розпитувати дитину про тих, хто залишився в неї в місцях ведення бойових дій.

3. Не порушувати особистісні кордони дитини, обов’язково треба запитати в дитини, чи можна взяти її за руку / обійняти, перш ніж це зробити.

4. Не проявляти нещирі емоції (діти відчувають нещирість дорослих, що може негативно вплинути на налагодження комунікації та міжособистісної взаємодії).

5. Не обговорювати в присутності дитини травмувальні події, пов’язані з військовими діями.

6. Не ставити питання на кшталт: «А як у тебе вдома було?» Краще його замінити на: «А як тобі подобається?» або «Як би тобі хотілось?» [61].

Розвивальний зворотний зв’язок, або фідбек (з англ. feedback – відгук), – це реакція на вчинки, поведінку учнів із метою вдосконалення їхньої діяльності у майбутньому. Основний принцип надання зворотного зв’язку полягає не у

вихованні, а у побудові конструктивних стосунків із дитиною [23]. Відзначимо, що цей інструмент покликаний дати змогу педагогу отримати інформацію про якість засвоєння учнями поданого матеріалу, а також дозволяє побудувати ефективну комунікативну взаємодію з дитиною, налагодити довірливі взаємини та виключає можливість здійснювати критику. Водночас розвивальний зворотний зв'язок може надаватися у вигляді похвали. У такому випадку важливо пам'ятати про правила, які роблять її ефективною: конкретизуйте, за що ви хвалите; робіть акцент на процесі та прогресі, а не тільки на результаті; чітко окреслюйте свої стандарти та очікування; уникайте порівнянь з іншими учнями [23].

Шеринг (з англ. «to share» ділитися) – це організоване обговорення у групі результатів роботи, актуальних проблем, подій та набутого досвіду. Основне завдання: створення сприятливих умов, за яких кожен може усвідомити та проаналізувати власні емоції, переживання, стани, які виникають під час певної активності, а також сформувати патерни поведінки (поведінкові «шаблони»)» [23].

Розглядаючи цей інструмент у контексті роботи з дітьми з числа внутрішньо переміщених осіб, наголосимо, що він може слугувати ефективним способом формування дружньої спільноти в класі, адже передбачає використання практики відкритого спілкування в колі. Це дозволить дітям швидше познайомитися та налагодити міжособистісну взаємодію. Також зауважимо, що шеринг: допомагає переживати складні почуття, події тощо; сприяє встановленню та зміцненню довіри й згуртованості групи; розвиває впевненість кожного із членів групи, а також створює можливості для розкриття сильних сторін [23].

Перевагою шерингу є його варіативність: педагог може заздалегідь планувати та обирати проблемне поле для обговорення в групі учнів або ж, навпаки, цей процес може бути невимушеним, спонтанним і не обмежуватися рамками певної теми. Відповідно до мети та завдань шерингу можна визначити, що найбільш доцільно його застосовувати саме в процесі виховної роботи з

учасниками освітнього процесу.

З огляду на ситуацію, яка сьогодні склалася в Україні, одними із пріоритетних напрямів виховної діяльності закладів освіти в умовах воєнного стану є психологічна та емоційна підтримка учнів, адаптація та підтримка дітей із числа ВПО. Тому використовувати цей інструмент доцільно під час проведення виховних годин, годин спілкування, спрямованих на стабілізацію психологічного та емоційного стану учасників освітнього процесу, які зазнали травматичного досвіду.

Формат проведення шерингу є таким: організувати роботу групи в колі, надавати перевагу безпечним і затишним місцям; установити та обговорити правила взаємоповаги для роботи в групі; наголосити на тому, що участь у шерингу є добровільною, учасники можуть не відповідати на окремі запитання або відмовитися обговорювати певні теми; акцентувати увагу учасників на тому, що слід використовувати «Я твердження» під час своїх висловлювань; запропонувати учасникам поділитися власними почуттями, емоціями, переживаннями, думками; підтримувати подальше обговорення за допомогою відкритих запитань (формат, який передбачає розгорнуту відповідь); подбати про те, щоб усі учасники могли рівноцінно взяти участь в обговоренні, визначити заздалегідь, скільки часу може говорити кожен з учасників; користуватися правилом «символічний мікрофон» – учасники говорять по черзі, передаючи один одному «мікрофон» (іграшка, ручка, предмет інтер'єру тощо); завершити коло шерингу, подякувавши учасникам за відкритість та готовність ділитися [23].

Сьогодні практика показує, що дітям із числа внутрішньо переміщених осіб дуже складно висловлювати свої емоції та почуття. На це можуть бути різні причини. У багатьох дітей може бракувати досвіду говорити про себе – вони просто не знають слів, якими могли б описати, як і що вони відчувають. Дітям, які зазнали тяжких випробувань, зазвичай важко про них говорити. Вони бояться, що не впораються з деякими почуттями [32].

У таких випадках на допомогу педагогічним працівникам приходять

сучасні психологічні методики. Серед наявних на сьогоднішній день інструментів роботи з дитячою емоційною сферою на особливу увагу заслуговує проєктивна методика «Монстрики почуттів», яку в 1996 році створила Юта Хох-Корона для роботи з учнями на тему «Почуття». До складу методики входить 25 асоціативних карток із зображенням монстриків, що демонструють різні емоційні стани. Як показує практика, такий інструментарій є дієвим у роботі з учнями ВПО, адже методика дає можливість дітям описати емоції та стани, у яких вони наразі перебувають, допомагає висловлювати свої почуття, а також слугує засобом для створення невимушеної та позитивної атмосфери під час роботи із групою учнів [63]. Зазвичай, коли діти потрапляють у новий колектив з усталеною структурою та лідерами, вони змушені заново вибудовувати стосунки і з новими однокласниками, і з учителями. Змінюючи звичний колектив, школярі тривожаться, чи приймуть їх нові однокласники, чи зможуть вони відповідати вимогам нової школи [53].

В умовах нового поселення в дітей із сімей вимушених переселенців, які пережили страхи і стреси, спостерігається ускладнений процес налагодження спілкування в незнайомих їм раніше групах ровесників за місцем навчання чи проживання. Пережитий травматичний досвід зробив їх більш вразливими та чутливими порівняно з іншими дітьми до впливу різних несприятливих чинників [53]. Тому педагогічним працівникам дуже важливо підібрати ефективні форми та методи групової роботи, які дадуть змогу дітям ВПО та учням приймальної громади краще познайомитися, налагодити дружні стосунки, відволіктися від болючих спогадів та негативних емоцій, а також сприятимуть соціальній адаптації новоприбулих членів колективу [53].

Практика свідчить, що найбільш доцільними формами групової роботи, що сприятимуть соціальній адаптації дітей-переселенців до умов нового поселення, є такі: творча майстерня, квестгра, казкотерапія, перегляд мультиплікаційних фільмів. Організація окреслених видів діяльності може бути реалізована шляхом залучення учнів до активної виховної і розвивальної міжособистісної взаємодії в позаурочний час у закладах позашкільної освіти або як окремі тематичні заходи

в умовах закладу загальної середньої освіти. Творча майстерня – це вид групової творчої діяльності, яка відбувається у вигляді станційних занять (на кожній станції проводиться окремий майстер-клас). Творча майстерня передбачає наявність кількох (бажано 5 – 8 педагогів-аніматорів або їхніх помічників), кожен з яких пропонує майстер-клас із одного виду творчості (робота з різними видами матеріалів: природними матеріалами, глиною, папером, тканиною, нитками тощо). Діти можуть вибирати, який майстер-клас вони проходитимуть, тобто обирати станцію за бажанням. Під час роботи творчої майстерні кожен з учасників може пройти одну чи кілька станцій за бажанням. Така творча робота сприяє не лише розвитку творчих здібностей, самовираженню, але й допомагає знизити рівень агресії, тривожності [55].

Квест-гра – це динамічне інтелектуальне змагання, основою якого є послідовне виконання заздалегідь підготовлені команди вирішують логічні завдання, здійснюють пошук на місцевості, будують оптимальні маршрути переміщення, шукають оригінальні рішення та підказки. Після завершення чергового завдання команди переходять до виконання наступного. Перемагає команда, яка виконала всі завдання швидше, ніж інші. Проходження квесту дає можливість дітям вимушених переселенців налагодити стосунки, дізнатися більше один про одного, згуртуватися як команда, тобто допомагає не лише адаптації, але й інтеграції. Відповідно, якщо завдання квесту передбачають пізнання історії чи традицій регіону, то це також допоможе краще пізнати культурні умови нового поселення [55].

Казкотерапія – це терапія особливою казковою атмосферою, у якій можуть проявлятися потенційні можливості особистості, матеріалізуватися мрії, а головне – у ній з’являється відчуття захищеності, долаються страхи. Метою казкотерапії є підведення дітей вимушених переселенців до усвідомлення своєї внутрішньої сутності, унікальності й неповторності, до відчуття гармонії із собою та світом, прагнення до пошуків у собі сили боротьби зі страхами і тривогою. У процесі казкотерапії діти навчаються сприймати себе такими, якими вони є, усвідомлювати себе й інших людей як неповторних особистостей. Під час

казкотерапії діти замислюються над утворенням зв'язків між казковими подіями й поведінкою в реальному житті, переносять казковий сенс до реальності; намагаються розшифрувати знання про світ та систему відносин у ньому; розкривають свій внутрішній і зовнішній світ, осмислюють пережите, моделюють майбутнє; навчаються будувати взаємини з батьками та однолітками, цінувати дружбу і любов, боротися і прощати; визначають, якими цінностями потрібно керуватися в житті [55]. Є однією цікавою формою групової роботи з дітьми є перегляд різноманітних мультиплікаційних фільмів, після чого педагог може організувати спільне обговорення або дискусію. Матеріли для перегляду слід обирати, ураховуючи вікові особливості учнів. Обов'язково варто не один раз переглянути та проаналізувати сюжет мультфільму перед тим, як транслювати його дітям. Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, діти із числа внутрішньо переміщених осіб – це особлива й дуже вразлива категорія учнів. Через військові дії в їхньому житті відбулася різка зміна звичного середовища проживання та кола спілкування. Під час евакуації із зони військового конфлікту більшість дітей зазнають негативного емоційного досвіду, переживають стрес. Потрапляючи до нового поселення, їм важко соціально адаптуватися, вони дезорієнтовані та відчувають страх. Ще однією цікавою формою групової роботи з дітьми є перегляд різноманітних мультиплікаційних фільмів, після чого педагог може організувати спільне обговорення або дискусію. Матеріли для перегляду слід обирати, ураховуючи вікові особливості учнів. Обов'язково варто не один раз переглянути та проаналізувати сюжет мультфільму перед тим, як транслювати його дітям [53].

2.3. Стратегії соціально-педагогічної роботи з дітьми внутрішньо перемішених осіб у громаді

При визначенні стратегії соціально-педагогічної роботи з дітьми внутрішньо перемішених осіб у громаді в умовах воєнного стану в першу чергу

потрібно визначитися з пріоритетними напрямами роботи. Як підкреслено у [39] важливими напрямами роботи є освіта, соціально-психологічна та педагогічна підтримка, соціальна інтеграція.

В якості стратегії діяльності соціального педагога у закладі освіти можно виокремити наступні: емоційна підтримка, соціальна адаптація, партнерство з батьками, інформаційна підтримка**,** формування громадянської свідомості, робота з волонтерами та громадськими організаціями.

Розглянемо змістовне наповнення стратегій діяльності більш детально. Емоційна підтримка включає в себе вміння активно слухати і розуміти емоції дітей, які пережили важкі обставини. Це може включати організацію ігрових та творчих занять, що сприяють емоційному відновленню і дозволяють дітям виражати свої почуття. Соціальна адаптація вкдючає в себе підтримку дітям у процесі адаптації до нового соціального середовища. Важливо допомагати їм інтегруватися, розвиваючи міжособистісні навички і забезпечуючи психосоціальну підтримку, щоб полегшити їх адаптацію до нових умов. Партнерство з батьками потребує встановлення тісної співпраці з батьками, для того, щоб створити безпечне і підтримувальне середовище для дітей. Це може включати групові та індивідуальні форми роботи з батьками і надання ресурсів, які допоможуть їм ефективно виховувати дітей у нових умовах [13; 27; 31]. Інформаційна підтримка – це забезпечення доступу до інформації про соціальні та психологічні послуги, які можуть бути корисними для дітей і їх сімей. Необхідно інформуйте про права дітей та можливості, які можуть допомогти їм адаптуватися і знайти необхідну підтримку [39; 42; 45; 48; 49].

Серед пріоритетних напрямів роботи соціального педагога у громаді – формування громадянської свідомості дітей, працювання над розвитком громадянської свідомості учнів, формування їх активної громадянської позиції, включення у роботу аспектів толерантності та культури гендерної рівності, щоб сприяти здоровому соціальному середовищу.

Співпрацятя з волонтерами та громадськими організаціями, які надають допомогу військовим, постраждалим від війни та їхнім сім’ям, організація

спільних проєктів, тренінгів та інші форми співпраці для підтримки учасників освітнього процесу і надання їм необхідної допомоги, все це сприяє реалізації пріоритетніх напрямів соціально-педагогічної роботи в громаді з надання соціальних послуг дітям внутрішньо переміщених осіб в умовах воєнного стану.

Організація освітнього процесу зі здобувачами освіти в умовах воєнного стану відбувається з урахуванням низки чинників. Головне завдання закладів освіти – зосередитися на збереженні,зміцненні й відновленні фізичного, психічного та духовного здоров'я дітей [4; 5; 6; 8; 25; 27; 31; 32;33].

Діяльність закладів освіти в умовах воєнного стану в Україні спрямовано на організацію змістовної, різноманітної роботи не лише з метою оздоровлення дітей, забезпечення їхнього активного відпочинку, закріплення й розширення уявлень про навколишній світ, а й для здійснення психологопедагогічної підтримки, сприяння усвідомленню толерантного ставлення до осіб, які постраждали від наслідків конфлікту; правової культури, самоповаги та відповідальності за своє життя, відповідальності за порушення прав і законних інтересів дитини, заподіяння їй шкоди; недопустимості дискримінації за ознакою статі, нетерпимості до насильства над особою. Тому надзвичайно важливо гнучко підходити до організації роботи закладів освіти та налаштовувати освітній процес так, щоб він був комфортним і нетравматичним для дітей та педагогів [39].

Створення сприятливого соціально-психологічного клімату є критично важливим аспектом для забезпечення оптимального розвитку дитини. Першочерговим завданням є формування безпечного і підтримуючого середовища в навчальному закладі. Це означає створення атмосфери, де кожна дитина відчуває себе захищеною і впевненою. Таке середовище є фундаментом для розвитку самовпевненості та психологічного комфорту дитини, що, у свою чергу, сприяє її успішній соціалізації та навчальному прогресу. Не менш важливою є психосоціальна допомога. В системі психосоціальної допомоги дітям і сім'ям ВПО, фахівцями системи освіти, соціальної сфери та організаціями/фондами, що опікуються психічним здоров'ям населення можуть

додатково проводитись наступні групові заходи: 1) Сімейне консультування спрямовано на опрацювання травматичного досвіду на рівні всієї родини та постановку цілей на подальше життя. 2) Сімейне консультування має також передбачати консультування батьків з питань профілактики психологічної травми дитини та створення для дитини підтримуючого середовища. 3) Тренінги з розвитку життєвих навичок можуть включати різні тематики, корисні для батьків з сімей ВПО з урахуванням їх потреб та бути поєднані загальною програмою або представлені окремо. Серед тем можуть бути: зайнятість/працевлаштування, ефективна комунікація, постановка життєвих цілей, захист прав, здоровий спосіб життя та профілактика соціально небезпечних хвороб, профілактика насильства, виховання та догляд за дітьми, формування сімейних стосунків, профілактика конфліктів тощо. Групи взаємодопомоги і взаємопідтримки створюються за ініціативи та участі активних членів громадських та ветеранських організацій, громади чи територіального центру. Такі групи сприяють формуванню згуртованості членів громади, розвитку їх самостійності, впевненості у власних силах. Групи можуть бути тематичними для отримання певних знань, де учасники можуть пригадати та поділитися власним досвідом (наприклад, ефективна комунікація, учасники пригадують власний досвід спілкування і діляться успіхами), та групи психологічної підтримки.

Наступним важливим напрямком є робота з усіма членами сім'ї. Сім'я грає ключову роль у розвитку дитини, тому важливо забезпечити її активну участь у створенні сприятливих умов для розвитку. Підтримка з боку батьків і родичів має бути орієнтована на сприяння розвитку дитини, а також на стимулювання її соціальних контактів. Заохочення участі дитини в соціальних заходах і розвиток її соціальних навичок є важливими аспектами для формування соціальної адаптивності та комунікативних навичок.

Міжсекторальна взаємодія та мультидисциплінарний підхід є ключовими для комплексного вирішення проблем, які можуть виникати у процесі розвитку дитини. Координація дій з іншими установами, такими як медичні заклади та

служби з надзвичайних ситуацій, забезпечує необхідну підтримку у разі виникнення кризових ситуацій. Співпраця з цими установами дозволяє забезпечити комплексний підхід до вирішення проблем та надання своєчасної допомоги.

Залучення висококваліфікованих фахівців, таких як практичні психологи, соціальні педагоги, психотерапевти та працівники інклюзивно-ресурсних центрів (ІРЦ), є невід'ємною частиною системи психологічної допомоги. Робота з професійними спеціалістами забезпечує надання кваліфікованої підтримки, що є важливим для подолання труднощів, з якими може зіштовхнутися дитина.

Усунення перешкод для розвитку дитини: соціально-педагогічна допомога сім'ям вимушених переселенців у налагодженні соціальних зв'язків із місцевими закладами охорони здоров'я і працевлаштування, соціальних служб, закладів і установ освіти, забезпеченні дітей навчальними посібниками, підручниками, іншим навчальним приладдям; недопущення своїми діями чи бездіяльністю вторинної травматизації учасників освітнього процесу та, за потреби, перенаправлення дітей, батьків і педагогів до інших спеціалістів. Соціально-психологічний супровід дітей з сімей ВПО має бути спрямований на забезпечення успішної адаптації дітей у закладі освіти. Психологічна робота у воєнний період як з дітьми, так і з дорослими, вимагає від фахівців відповідального ставлення, високого професіоналізму з питань профілактики наслідків стресів і дистресів, гострих емоційних станів, переживання горя і втрат, попередження різних проявів міжособистісних конфліктів, насильства в освітньому середовищі, а також чуйності і поваги до кожної особистості.

Отже, для успішної соціальної адаптації ВПО, як дітей, так і дорослих, важливо навчати й інформувати їх про шляхи розв'язання проблем, роз'яснювати алгоритм дій, переконувати, показувати зразки дій, наводити приклади, ілюстрації, демонстрації, аналізувати ситуації, виконувати вправи, перевіряти й корегувати дії. Соціально-педагогічна робота з дітьми внутрішньо переміщених осіб (ВПО) в умовах воєнного стану в громаді орієнтована на підтримку їхнього розвитку, самовдосконалення та соціальної адаптації.

ВИСНОВКИ

Аналіз наукової літератури з проблеми дослідження дозволяє за доцільне розглядати наступні поняття дослідження. Ось основні з них:

Соціально-педагогічна робота: Це конкретна діяльність, що здійснюється в певних соціальних інституціях, яка націлена на допомогу конкретним особам або групам. Вона є частиною більш загальної соціально-педагогічної діяльності.

Соціально-педагогічна діяльність: Це більш загальне поняття, яке охоплює різні форми діяльності, спрямованої на досягнення соціальних цілей через педагогічні засоби. Вона включає в себе як соціально-педагогічну роботу, так і інші види діяльності, які мають соціальний характер і реалізують педагогічні цілі.

Соціальна діяльність: Це поняття охоплює всі види діяльності, які здійснюються в соціальній сфері з метою досягнення соціальних цілей і вирішення соціальних проблем. Вона може бути активною і включати різні форми і методи впливу на суспільство.

Внутрішньо переміщені особи (ВПО): Це люди, які були змушені залишити свої домівки внаслідок збройного конфлікту або інших надзвичайних ситуацій, але залишилися на території своєї країни. У тексті йдеться про дітей, які потрапляють до цієї категорії, і про специфіку їх підтримки.

Соціально-педагогічна діяльність в умовах війни: Це специфічний аспект соціально-педагогічної діяльності, спрямований на підтримку дітей та молоді, які стали внутрішньо переміщеними через військові дії. Включає в себе адаптацію, підтримку і інтеграцію цих осіб у нові соціальні умови.

Роль територіальної громади: Важлива роль громади в соціалізації дітей, особливо тих, хто постраждав від війни. Громада виконує кілька функцій, таких як ціннісно-орієнтована, культурологічна, нормативно-правова, функція соціального контролю та інтегративна. Ці функції сприяють адаптації та розвитку дітей в умовах нових соціальних реалій.

Нормативно-правові документи: Закони та регуляції, які визначають права і обов’язки щодо внутрішньо переміщених осіб і включають механізми соціальної підтримки, освіти та захисту таких осіб.

Методи і технології соціально-педагогічної діяльності: Різноманітні засоби, форми і методи, що використовуються соціальними педагогами для підтримки і допомоги дітям і молоді. Ці поняття допомагають розкрити широкий спектр соціально-педагогічної діяльності, особливо в контексті підтримки внутрішньо переміщених осіб в умовах воєнного стану.

Встановлено, що війна негативно впливає на психологічний стан дітей, спричиняючи стрес, тривожність, посттравматичні розлади та інші психологічні проблеми. Частина дітей-переселенців вимушена проживати за межами звичного середовища, що ускладнює їх адаптацію до нових умов життя та інтеграцію з новим соціальним оточенням. Соціально-педагогічна робота з дітьми внутрішньо переміщених осіб є важливою складовою підтримки в умовах територіальної громади, де потрібно забезпечити ресурсне забезпечення для ефективної роботи. Необхідною умовою здійснення соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в територіальній громаді є її ресурсне забезпечення.

Аналіз нормативно-правової бази щодо соціально-педагогічної роботи з дітьми, які постраждали від воєнних дій, підкреслює важливість законодавчого забезпечення їхнього захисту та підтримки. В Україні існує ряд нормативно-правових актів, які надання комплексних соціальних послуг, таких як психосоціальна підтримка, освітні та соціально-педагогічні послуги, які сприяють адаптації і інтеграції дітей ВПО в громаду. Для забезпечення високої якості надання допомоги необхідне чітке ресурсне забезпечення та координація зусиль різних державних і недержавних структур. Тільки завдяки скоординованим зусиллям можна створити сприятливе середовище для соціальної адаптації та реабілітації дітей, постраждалих від конфліктів.

Аналіз технології в соціально-педагогічній практиці виявляє важливість її комплексного підходу, що охоплює наукову, формально-описову та

процесуальну складові. Соціально-педагогічна технологія намагається вирішити конкретні соціально-педагогічні проблеми, залучаючи до процесу не лише педагогів, але й представників різних рівнів громад. Соціально-педагогічна підтримка полягає у наданні необхідних ресурсів і послуг особистості, що опинилася в складній соціальній ситуації, перешкоджаючи її нормальному розвитку.

Соціально-педагогічний супровід відображає сукупність суб'єкт-об'єктних і суб'єкт-суб'єктних взаємодій з метою вирішення проблем особистості і включає кілька основних етапів, таких як підготовчий, вибору варіанта допомоги та контрольно-оцінний.

Серед найефективніших та практичних інструментів комунікації з дітьми, які пережили стрес, можна виділити такі: активне слухання – важливо дати дітям можливість висловити свої переживання та емоції, не перебиваючи їх і проявляючи щиру зацікавленість. емпатичний підхід – розуміння і визнання їхніх почуттів, підтвердження, що їхні реакції є нормальними в умовах стресу. Регулярна підтримка – забезпечення стабільного і довірливого контакту, який допоможе дітям відчувати себе в безпеці та менш стресово адаптуватися до нових умов. ндивідуальні корекційні заходи – розробка спеціальних програм або заходів для зниження стресу та підтримки емоційного стану дітей. Співпраця з батьками та соціальними службами – забезпечення комплексної підтримки через взаємодію з сім'ями дітей та спеціалістами, які можуть допомогти в адаптації. Пропагування інклюзії та рівності – впровадження практик, які забезпечують, щоб діти ВПО не відчували себе відокремленими чи неповноцінними у класі.

Ці інструменти допоможуть зменшити стрес у дітей ВПО, сприяти їх успішній інтеграції в новий колектив і забезпечити позитивний навчальний досвід Проаналізовано досвід упровадження групових форми роботи в системі психологічної та педагогічної допомоги дітям і сім'ям ВПО. Розглянуто важливість групових форм роботи. Надано рекомендації рекомендації соціальним педагогам у розробці стратегії соціально-педагогічної роботи з дітьми внутрішньл переміщених осіб в умовах воєнного стану. Перспективи

подальших досліджень у цій сфері ми бачимо у вивченні нових шляхів і методів для полегшення процесу соціальної адаптації дітей внутрішньо переміщених осіб у нових умовах життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алєксєєнко Т. Ф., Гончар Л. В., Куниця Т. Ю., Бибик Д. Д. Вимушені переселенці: соціально-педагогічні проблеми і досвід підтримки: монографія / заред. Т.Ф. Алєксєєнко. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2020. 240 с.
2. Алєксєєнко Т. Ф, Бибик Д. Д., Гончар Л. В, Куниця Т. Ю. Соціально-педагогічний супровід дітей вимушених переселенців : посібник / за ред. Т. Ф. Алєксєєнко. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2020. 208 с.
3. Безпалько О. В. Організація соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю у територіальній громаді: теоретико-методичні основи. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/2562/
4. Безпечне освітнє середовище: підготовка закладів освіти до нового навчального року. URL: https://mon.gov.ua/ua/news/bezpechne-osvitnyeseredovishe-pidgotovka-zakladiv-osviti-do-novogo-navchalnogo-roku
5. Безкоштовний онлайн-курс «Як справлятися зі змінами у житті: соціальноемоційне навчання через гру». URL: https://www.futurelearn.com/courses/ coping-with-changes-ukrainian/1.
6. Безкоштовний онлайн-курс «Соціальне навчання та взаємодія в закладі освіти: навчання через гру для успішного майбутнього». URL: https://www.futurelearn.com/courses/social-learning-collaboration-in-schoolukrainian.
7. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / О. В. Безпалько. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 208 с
8. Відкрита реєстрація на тренінг «Презентації посібників з м’яких навичок та дистанційних курсів» URL: https://mms.gov.ua/events/vidkryta-reiestratsiia-na-treninh-prezentatsii-posibnykiv-z-miakykh-navychok-ta-dystantsiinykh-kursiv
9. Внутрішні вимушені переміщення: обсяги, проблеми та способи їх вирішення URL: https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/vnutrishni-vymusheni-

peremishchennya-obsyahy-problemy-ta-sposoby-yikh

10. Введення у соціальну роботу : навч. посібник. Київ : Фенікс, 2001. 288 с. URL: https://studfile.net/preview/2427144/
11. Війна поглиблює вразливості і до того вразливих людей: очільниця ГО «Голос Ромні» про проблеми, з яким стикаються роми під час війни URL: https://vidbudova.zp.ua/viina-pohlybliuie-vrazlyvosti-i-do-toho-vrazlyvykh-liudei-ochilnytsia-ho-holos-romni-pro-problemy-z-iakym-stykaiutsia-romy-pid-chas-viiny/
12. Голованова Т. П. Технологізація формування ґендерної рівності студентської молоді. *Вісник Запорізького національного університету. Педагогічні науки.* 2008. С. 76. URL: https://web.znu.edu.ua/herald/issues/2008/ped_2008_1/2008-26-06/golovanova.pdf
13. Групові форми роботи в системі психосоціальної допомоги дітямі сім'ям, що опинились у складних життєвих обставинах внаслідок військових дій (досвід упровадження) / заг. ред. В. Г. Панка, І. І. Ткачук. Київ : Ніка-Центр, 2020. 122 с.
14. Григоренко І. О., Савельєва Н. М. С 81 Соціальна робота з внутрішньо переміщеними особами в сучасних умовах: навч. посіб. Полтава : ПНПУ, 2017. 100 с. URL: http://surl.li/lcmlln
15. Дереш В. С. Соціально-педагогічна підтримка учасників освітнього процесу в умовах воєнного стану. *Педагогічний альманах*. Вип. 53. 2023. С. 171-79.
16. Жигайло Н. І. Соціальна педагогіка : навч. посіб. Львів : Новий світ, 2007. 256 с.
17. Заверико Н. В. Соціальний захист дітей та підлітків у громаді. *Проблеми педагогічних технологій.* Зб. наук. пр. Вип.3-4. Луцьк, 2004. С. 77-84.
18. Зливков В., Лукомська С., Євдокимова Н., Ліпінська С. Діти і війна: монографія. Київ.-Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2023. 221 с. URL: https://lib.iitta.gov.ua/734178/
19. Капська А. Й. Соціальна педагогіка : підручник. Київ : Центр навчальної літератури, 2012. 487 с.
20. Караман, О. Л. Сутність і зміст соціально-педагогічної роботи як категорії соціальної педагогіки. *Науковий вісник Ужгородського університету* : Серія: Педагогіка. Соціальна робота. Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла», 2011.

Вип. 21. С. 69–72. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/5828

21. Ковальова А. І. Сфера та особливості діяльності соціальних педагогів в умовах війни на прикладі м. Кривий Ріг URL: http://elibrary.kdpu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/8055
22. Козирєв М. П. Соціальна педагогіка : навчальний посібник. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2020. 352 с. URL: http://surl.li/cafgpn
23. Коли світ на межі змін: стратегії адаптації. Психологічна підтримка вчителів та дітей у часи війни : посібник. URL: https://bit.ly/3PlPtfb?fbclid=IwAR3YIU5ZV5YgxmTVt6ZVeq4jvhvdiIIhIV8iqmdOAqI DSDrcBlQAsnZ_xIo
24. Максимовська Н. О. Соціальна робота з інтеграції внутрішньо переміщених осіб у соціальнокультурне середовище міської громади «SOCIOPROSTIR: THE INTERDISCIPLINARY ONLINE COLLECTION OF SCIENTIFIC WORKS ON SOCIOLOGY AND SOCIAL WORK». № 7 (2018). URL: https://periodicals.karazin.ua/socioprostir/issue/view/715
25. Ментальне здоров’я дітей під час війни. Поради батькам, як допомогти дитині. URL: http://surl.li/gyoiap
26. Методичні рекомендації щодо організації та надання психологічної допомоги дітям та сім’ям внутрішньо переміщених осіб URL: https://psyholog.school15.org.ua/metodychni-rekomendacziyi-shhodo-organizacziyi-ta-nadannya-psyhologichnoyi-dopomogy-dityam-ta-simyam-vnutrishno-peremishhenyh-osib/
27. «Мінна безпека не без ПЕКа» : посібник для дітей про правила поведінки з вибухонебезпечними предметами. URL: https://mon.gov.ua/ua/news/minnabezpeka-ne-bez-peka-posibnik-dlya-ditej-pro-pravila-povedinki-zvibuhonebezpechnimi-predmetami.
28. Носенко Л. Б. Формування соціальної активності молоді в ОТГ : кваліфікаційна робота магістра спеціальності 231 «Соціальна робота: соціальна педагогіка» / наук. керівник Н. В. Заверико. Запоріжжя : ЗНУ, 2020. 140 с. URL: https://dspace.znu.edu.ua/jspui/handle/12345/3034
29. Остролуцька Л. І. Організаційно-методичне забезпечення діяльності за

напрямком соціальної роботи з дітьми та молоддю з функціональними обмеженнями та їхніх сімей ЦССДМ м. Києва. Соціальний працівник, 2007. № 14 (38) липень.

30. Омельяненко, С. В. Діалог як ефективний інструмент інноваційнійної діяльності соціального педагога. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. 2021. С. 83-88. URL: https://doi.org/10.36550/2415-7988-2021-1-196-83-88
31. Перша психологічна допомога. Алгоритм дій : методичні рекомендації. URL: https://drive.google.com/file/d/16esXuCScmCqB5kXLugnkKm-E6SaKg 1u0/view.
32. Психосоціальна допомога внутрішньо переміщеним дітям, їхнім батькам та сім'ям з дітьми зі Сходу України : посіб. для практиків соціальної сфери / за ред. Л. С. Волинець. Київ : ТОВ «Видавничий дім «Калита», 2015. 72 с.
33. Пиголенко, І. В. Вплив воєнного конфлікту на психічне здоров'я українців / *Науковий журнал «Габітус»*. 2023. № 45. С. 243-248. URL: https://ela.kpi.ua/handle/123456789/56861
34. План відновлення України у сфері освіти: все, що потрібно знати. URL: https://vidbudova.zp.ua/ponad-30-tysyach-simej-vpo-u-zaporizkij-oblasti-vtratyly-pravo-na-vyplaty-groshovoyi-dopomogy/https://naurok.com.ua/post/plan-vidnovlennya-ukra-ni-u-sferi-osviti-vse-schopotribno-znati
35. Про Безпеку: безпечна освітня екосистема громади: навчально-методичний посібник / за заг. ред. Н. Софій, А. Аносової. Київ : Центр інноваційної освіти «Про.Світ», 2023. 518 с.
36. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text.
37. Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності: Закон України від 13 грудня 2022 року № 2834-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text.
38. Про затвердження Положення про психологічну службу у системі освіти України: Наказ МОН від 22.05.2018 № 509. URL: https://imzo.gov.ua/2018/05/25/nakaz-mon-vid-21-05-2018-509-prozatverdzhennyapolozhennya-pro-psyholohichnu-sluzhbu-u-systemi-

osvityukrajiny/.

39. Про методичні рекомендації щодо соціалізації та інтеграції дітей внутрішньо переміщених осіб у громадах: Лист МОН № 1/13007-24 від 22.07.24 року. URL: https://osvita.ua/doc/files/news/926/92613/Pro_metodichni_rekomendaciyi_shodo_socializaciyi.pdf.
40. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 06.10.98, № 163-XIV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text.
41. Про охорону дитинства: Закон України від 2001 р. № 2402-III. Дата оновлення: 17.06.2020 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text.
42. Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги кризового та екстреного втручання: Наказ Міністерства соціальної політики України від 01.07.2016 № 716. URL: http://zakon.rada.gov.ua.
43. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20 жовтня 2014 року № 1706-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text.
44. Про затвердження «Деякі питання виплати допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам»: постанова Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 р. № 332. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/332-2022-%D0%BF#Text (дата звернення 28.07.2024).
45. Про затвердження Державного стандарту соціальної адаптації: Наказ Міністерства соціальної політики України від 18.05.2015 № 514. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0665-15#Text.
46. Про соціальні послуги: Закон України від 17 січня 2019 року № 2671-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text.
47. Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю: Закон України від 21 червня 2001 року № 2558-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2558-14#Text.
48. Про забезпечення психологічного супроводу учасників освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні: лист Міністерства освіти і науки України від 29.03.2022 № 1/3737-22. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/uploads/public/624/41a/251/62441a251c4bd3308282

92.pdf.

49. Про затвердження Методичних рекомендацій з розроблення положень про структурні підрозділи з питань соціального захисту населення місцевих державних адміністрацій та організації діяльності територіальної громади у сферах соціального захисту населення та захисту прав дітей: наказ Міністерства соціальної політики України від 31.07.2023 № 263-Н. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0263739-23#n8 (дата звернення 23.04.2024).
50. Про затвердження Указу Президента України "Про продовження строку дії воєнного стану в Україні": Закон України від 6 лютого 2024 року № 3564-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3564-20#n2.Рудкевич Н. І. Методика соціально-педагогічної роботи : навчально-методичний посібник. Львів: Растр-7, 2021. 324 с.
51. Савченко Л. Л. Психологічна підтримка дітям, які пережилитравматичні події. *Психологія життєвого простору особистості в сучасних умовах кризи, глобалізації тацифрової трансформації суспільного життя :* матер. Міжнар. наук.-практич.конфер., (м. Одеса,14-15 вересня 2023 р.). Одеса : Міжнародний гуманітарний університет. С. 259-262. URL: https://doi.org/10.32837/ 113002 6429
52. Силкіна С. А. Соціальна адаптація дітей внутрішньо переміщених осіб в умовах нового поселення. *Освіта та педагогічна наука*. 2022. №3 (181), С. 69-79. URL: https://dspace.luguniv.edu.ua/xmlui/handle/123456789/9712?show=full
53. Слозанська Г. І. Соціальна робота в територіальній громаді: теорії, моделі та методи: монографія / за наук. ред. д-ра пед. наук, проф. В. А. Поліщук. Тернопіль: ТНПУ імені В. Гнатюка, 2018. 382 с.
54. Соціально-педагогічна підтримка дітей та учнівської молоді: монографія / за ред. Т. Ф. Алєксєєнко. Київ : ТОВ «Задруга», 2017. 168 с.
55. Соціальна робота в громаді: сучасні виклики та перспективи розвитку: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Дніпро, 24 березня 2023 року) / за заг. ред. проф. О. О. Осетрової. – Дніпро, ДНУ імені Олеся Гончара, 2023. 288 с. URL: https://www.researchgate.net/publication/371509026_Rol_socialnih_pracivnikiv_u_d

opomozi_zertvam_seksua-lnogo_nasilstva_pov'azanogo_z_vijnou

56. Слюсаревський М. М. Соціально-психологічна проблематика дитинства в умовах війни: виклики і відповіді. Доповідь на щорічній серпневій конференції Національної академії педагогічних наук України «Учені НАПН України – українським учителям». 2022. URL: https://ispp.org.ua/2022/08/30/prezentaciya-socialno-psixologichna- problematika-ditinstva-v-umovax-vijni-vikliki-i-vidpovidi-slyusarevskij-m-m/
57. Україна – Звіт про внутрішнє переміщення – 14 раундзагального опитування населення (вересень – жовтень 2023 р.).URL: https://dtm.iom.int/reports/ukraine-internal-displacement-report-general- population-survey-round-14-september-october?close=true
58. Шльонська О. О. Розгляд поняття «адаптація» з погляду системного підходу. Актуальні проблеми психології. Том III. : Консультативна психологія і психотерапія : Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / За ред. Максименка С.Д. Інститут психології ім.Г.С.Костюка НАПН України; Видавець Лисенко М.М., 2013. Вип. 9. URL: https://neurocorrection.com.ua/publikatsii/item/75-rozglyad-ponyattya-adaptatsiya-z-poglyadu-sistemnogo-pidkhodu
59. Юрченко В. І. Проблеми соціалізації дітей і молоді в умовах інформаційної війни. URL: http://surl.li/tmvni.
60. Як допомогти внутрішньо переміщеним дорослим та дітям, яких зустрічає ваша громада. URL: https://cutt.ly/F1qaC4j.
61. 5.3 million Ukrainians have entered EU since the beginning of the invasion. URL: https://frontex.europa.eu/mediacentre/news/news-release/5-3-millionukrainians-have-entered-eu-since-thebeginning-of-the-invasion-HbXkUz.
62. Online-Toolbox: Gefühlsmonster-Scan. URL: https://scan. gefuehlsmonster.de/en/
63. UNICEFUkraine. URL: http://surl.li/nxaiqv